

Univerzita Pardubice
Fakulta Filozofická

Performování role vlastence v 19. století z pohledu komparativní analýzy
egodokumentů

Jarmila Seidenglanzová

Bakalářská práce 2019

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jarmila Seidenglanzová**
Osobní číslo: **H15124**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obory: **Historie (dvouoborové)**
Ochrana hmotných památek (dvouoborové)
Název tématu: **Performování role vlastence v 19. století z pohledu
komparativní analýzy**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Vlastenectví a nacionalizace společnosti náleží k základním konstantám 19. století v českých zemích. Na vlastenectví však není třeba nahlížet jako na politický postoj, ale také na formu sebe prezentace, která umožňuje sebe-identifikaci v sociálních polích společnosti. Vlastenectví lze pak chápat nikoli jako výsledek vnitřního tíhnutí k preferenci jistého etnika, ale jako formu performování role. Právě tento aspekt (performování role vlastence) bude předmětem srovnávací analýzy. V ideálním případě by měla být komparována strategie čtyř osobností, dvou reprezentantů (českého a německého) 1. poloviny 19. století a dvou reprezentantů (českého a německého) 2. poloviny 19. století.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

RAK, Jiří, Bývali Čechové, Praha 1994. RAK, Jiří, Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804-1918, Praha 2013. MACURA, Vladimír, Český sen, Praha 1998.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Vladan Hanulík, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2018**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2019**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem vypracovala tuto práci samostatně. Všechny zdroje, ze kterých jsem čerpala, jsou uvedené v podobě seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 17. června 2019

Jarmila Seidenglanzová

Poděkování

Velmi ráda bych poděkovala vedoucímu své bakalářské práce Mgr. Vladanovi Hanulíkovi, Ph.D. za cenné rady a trpělivost při psaní mé práce. Děkuji i pracovníkům z archivu Regionálního muzea v Litomyšli, s nimiž jsem byla v kontaktu, za ochotný přístup a jednání, s kterým mi umožňovali přístup do fondů archivu muzea. V neposlední řadě moc děkuji i mé rodině a blízkým přátelům za podporu při vytváření práce.

Anotace

Bakalářská práce představuje performování vlastenecké role v 19. století ve městě Litomyšl. Na začátku textu je nastíněna terminologie, dále teorie a teze jednotlivých autorů, které byly doposud sepsané k této tématice. Text je zaměřený na projevy vlastenectví a na aktivity jednotlivců. Konkrétně se zabývám touto činností ve spojení s obyvateli města Litomyšl. Jednotlivci ve městě nosili například oblečení ve slovanských barvách, aby vyjádřili svou náklonnost k českému národu. Poté analyzuji dvě konkrétní osoby a demonstruji jejich vlasteneckou povahu na základě jejich chování, práce a činů, kterými se do historie města nesmazatelně zapsali.

Klíčová slova

Vlastenec, 19. století, národ, Litomyšl, zemský patriotismus

Annotation

The bachelor thesis introduces performance of the patriot role in the 19th century in the town of Litomyšl. The first part of the text focuses on the existing terminology, theories and hypothesis created by particular authors. The thesis is focussed on patriot manifestations and individuals' activities. I particularly envisage these activities with regard on inhabitants in the town of Litomyšl. For example people in this town used to wear clothes with Slavonic colours to manifest their partiality for Czech nation. In the next part of the thesis, there is an analysis of two people where their patriotic temper is demonstrated on the basis of their activities, behaviour and actions that led to their going down in history.

Key words

Patriot, 19th century, nation, Litomyšl, terrestrial patriotism/state patriotism

Obsah

Úvod	1
1. Historický kontext na začátku 19. století	4
1.1. Definice pojmů	4
1.2. Názory německých autorů na vlastenectví	5
1.3. Teorie, dělení a vnímání vlastenectví v praxi	6
1.4. Počátky vlasteneckého úsilí v letech 1800 - 1830 v českých zemích	7
1.5. Postavení českého jazyka vůči německému	8
1.6. Vlastenectví ve jméně	9
1.7. Výklady slovanství	11
1.8. Jan Nejedlý, jeho aktivity a rozvíjející se publikační činnosti	12
1.9. Český jazyk ve školách a vzdělávacích ústavech	13
1.10. Aktivní projevy měst mimo Prahu	14
2. Litomyšl v první polovině 19. století	15
2.1. Vlastenecké písně a zpěvy	17
2.2. Předrevoluční šum a propuknutí revoluce	18
2.3. Porevoluční doba ve městě	21
2.4. Druhá polovina 19. století v Litomyšli	21
3. Analýza dvou litomyšlských měšťanů	25
3.1. Teréza Nováková	25
3.1.1. Narození a původ spisovatelčiny rodiny	25
3.1.2. Malá Teréza a její vzory	26
3.1.3. Mladá slečna	27
3.1.4. Litomyšlská dáma a její činnost	28
3.1.5. Činnost Spolku dam a dívek s Terézou v čele	31
3.1.6. Deníky a poznámky spisovatelky	34
3.1.7. Opuštění Litomyšle a návrat do Prahy	35
3.1.8. Odkaz spisovatelky	36
3.2. Mauric Remeš	37
3.2.1. Dětství Maurice	38
3.2.2. Nový domov v rodišti otce	39
3.2.3. Dopisy přátel Mauricovi	42

3.2.4. Obrázek ze staré Litomyšle	44
3.2.5. Působení Maurice Remeše po studích, mimo Litomyšl.....	47
Závěr.....	49
Resume	52
Seznam literatury a pramenů.....	53
Přílohy	55

Úvod

Práce se bude zabývat performováním vlastenecké role měšťanů v 19. století ve městě Litomyšl. Projevy vlastenectví budou rozebírány formou komparativní analýzy. Pramennou základnou pro mě byl archiv Regionálního muzea města Litomyšl. Dále jsem čerpala z knih, časopiseckých studií a bakalářských či diplomových prací. Jelikož existuje velké množství publikací vydaných na téma vlastenectví, krátce zde poreferuji o těch nejstěžejnějších pro mou práci. Jedny z klíčových knih pro mne byly *V národním zájmu*¹ a *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*,² které napsal Miroslav Hroch. Díky nim jsem nastínila základní terminologii i historický kontext 19. století. Dále zmíním publikaci Jiřího Raka *Zachovej nám, Hospodine: Češi v Rakouském císařství 1804-1918*,³ která je napsaná velmi čtivě. Rak se v knize zabývá Habsburky a jejich působením v zemích rakouské monarchie. Nejvíce se zaměřil na Františka Josefa I. Od stejnojmenného autora připomenu knihu *Bývalí Čechové*,⁴ která pojednává o českých mýtech, podobně jako kniha Vladimíra Macury *Český sen*,⁵ ve které jsou také rozebírané české báje a ideály. Kromě českých autorů pak znamenám Benedicta Andersona a jeho práci *Představy společenství úvahy o původu šíření nacionalismu*,⁶ v níž jsou postihnuty začátky a šíření proudů nacionalismu v jednotlivých zemích v Evropě. Andersonova teze vysvětluje národ jako pouhý výplod mysli, vzniklý představivostí. Tím pádem kniha zcela vyvrací definování národa kulturou nebo etnikem. Svými zajímavými a ojedinělými názory na nacionalismus proslul Arnošt Gellner. U něj uvedu hlavně publikace *Nacionalismus*⁷ a také *Národy a nacionalismus*.⁸ Pro nacionalismus a jeho vznik dle Gellnera byla podstatná kultura a stát, mezi těmito entitami vznikl vztah. Pro vznik nacionalismu musel být vztah silný a pevný. Dalším zajímavým a pravdivým poznatkem Gellnera je, že nacionalismus vzrůstal hlavně z počínů středních vrstev. Ve své práci se budu držet stanoviska, které národ představuje jako společenství tvořené na základě etnické různorodosti s dalším důležitým faktorem, a to rodným jazykem. Budu dokazovat počátky vzniku nacionalismu právě ve středních majetkových vrstvách, na základě dokladů

¹ HROCH Miroslav, *V národním zájmu*, Praha 1999.

² HROCH Miroslav, *Na prahu národní existence: Touha a skutečnost*, Praha 1999.

³ RAK Jiří, *Zachovej nám, Hospodine: Češi v Rakouském císařství 1804-1918*, Praha 2013.

⁴ RAK Jiří, *Bývalí Čechové*, Praha 1994.

⁵ MACURA Vladimír, *Český sen*, Praha 1998.

⁶ ANDERSON Benedict, *Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha

⁷ GELLNER Ernst, *Nacionalismus*, Brno 2003.

⁸ GELLNER Ernest, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993.

z jednotlivých archivních fondů. Aktivita, vliv i snaha zde byli nejpatrnější. Jedná se zde hlavně o problematiku české a německé národnosti a jejich vzájemných vztahů.

Metodologie, kterou využiji ve své práci k analýze, je stavěná na základě práce Ervinga Goffmana a jeho knihy *Všichni hrajeme divadlo*.⁹ Prostřednictvím činů jednotlivců budu dokazovat svá tvrzení, jako jejich vlastenecké projevy.

V začátku práce budu přikračovat k definování pojmů důležitých pro tuto danou tematiku. Nastíním jednotlivé teze doposud vybadané k vlastenectví a pojednám o jeho vývojovém procesu a formování v 19. století v českých zemích, z důvodu objasnění jeho počátků a postupného pronikání a zesilování procesu z první až do druhé poloviny 19. století. Budu zde poznamenávat zajímavé vlastenecké projevy v českých zemích s ohledem na problematiku české a německé národnosti. Jak bylo nahlíženo na Slovaný?

V další kapitole budu představovat litomyšlské městské prostředí. Informace zde budu čerpat z knih pojednávajících o Litomyšli: publikace Milana Skřivánka s názvy *Litomyšl*¹⁰ a *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*.¹¹ Přínosně mi poslouží kniha Jaroslava Jana Glossera¹² nebo Františka Laška¹³ ohledně některých poznatků k městu. Budu popisovat dění v Litomyšli 19. století nejen z hlediska běžného života měšťanů, pokroku, ale hlavně národní a vlastenecké otázky. Informace proložím psaním o zajímavých osobnostech města, k nimž se případně i krátce zmíním o jejich životě. Kromě těchto informací do textu zařadím i reakce jednotlivých měšťanů na dané situace, ať už v první nebo v druhé polovině 19. století. Budu vyhledávat fakta, zodpovídající otázku: jaké byly projevy vlastenectví litomyšlských měšťanů?

V dalších pasážích textu se budu zabývat analýzou dvěma mnou zvolenými osobami, které v Litomyšli strávili podstatně dlouhé období života. Zde budu hledat situace, v nichž se bude nacházet přítomnost obou národností, jak české, tak německé. Jedním ze stěžejních prostředků vlastenectví, pro mou práci bude používaná řeč. Bude se jednat hlavně o důležité rozdíly mezi vnímáním jazyka a jeho používáním. Kdy k používání německého jazyka nebo českého došlo u daných jedinců? Co nebo kdo je vedl k použití těchto jazyků? Jaký dopad na ně mělo užívání těchto jazyků? Na tyto otázky budu hledat odpovědi. Důležitost v textu

⁹ GOFFMAN Erving, *Všichni hrajeme divadlo*, Praha 1999.

¹⁰ SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl*, Praha – Litomyšl 2006.

¹¹ SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 183 – 239.

¹² GLOSER Jan Jaroslav, *Litomyšl městem krok za krokem*, Praha 2005.

¹³ LAŠEK František, *Oživené litomyšlské paměti*, Litomyšl 1940.

budu přikládat i původu obou osobností. V těchto částech textu budu čerpat kromě archivních materiálů z prací Zdeňka Nejedlého,¹⁴ Arneho Nováka¹⁵ nebo Josefa Páty.¹⁶

Dané momenty života dvou osobností jsou důležité pro mou práci, která by měla čtenáři podávat ucelený obraz Litomyšle v 19. století. V textu bude nastíněna atmosféra města. Práce dojde k výsledku zobrazení a porovnání obou mnou vybraných litomyšlských jedinců, které jsem zvolila pro analýzu. V některých případech budou dokládány určité situace na jednotlivých akcích a reakcích některých měšťanů. Novými poznatky této práce bude odhalení projevů vlastenectví v Litomyšli dokazované nejen na zvolených jedincích, ale také v průběhu celého 19. století.

¹⁴ NEJEDLÝ Zdeňek, *Teréza Nováková*, Praha 1958.

¹⁵ NOVÁK Arne, *O Teréze Novákové: se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*, Česká Třebová 1930.

¹⁶ PÁTA Josef, *Teréza Nováková (k odhalení pamětní desky v Litomyšli)*, in *Česká revue*, 21., Praha 1928.

1. Historický kontext na začátku 19. století

1.1. Definice pojmů

Pro začátek by bylo vhodné definovat zde několik důležitých pojmů k tomuto tématu, jako národ, nacionalismus, vlastenec a vlastenectví. V první řadě zde budu definovat pojmy podle terminologie knihy Miroslava Hrocha v *Národním zájmu*. Další možnost, kterou využiji pro komparaci, je vysvětlit pojmy v jejich historické podobě dle definice dobového slovníku Josefa Jungmanna.

Původ slova národ pochází ve většině jazyků z latinského *natio*.¹⁷ Termín je spojován se státem a jeho občany, významy tohoto pojmu se díky nastalým událostem v jednotlivých zemích mění. S příchodem Velké francouzské revoluce se stal sjednocujícím prvkem národa jazyk. Jiné národy, jako anglický, zůstaly zaměřeny význačnými prvky na státnost. Ve slovanské kultuře byl termín spojen s etnickými, jazykovými a historickými náležitostmi. Důležité zde je hlavně hledisko německého a českého výkladu pojmu, jelikož si tyto dvě národnosti byly vždy blízké kvůli etnické definici a zároveň i pro tuto práci je blízkost německého a českého národa důležitá k pochopení a vysvětlení vývoje vlastenectví.

Objasním zde pojem nacionalismus, který je dnes synonymem pro slovo vlastenectví. Mohl představovat smýšlení jedince, jeho různé aktivity i označovaný postoj jedinců, co nadřazuje vlastní národ jinému, ale prostřednictvím nacionalismu se národy nerodily. Nacionalismus nebyl natolik významným pojmem, jako termín národ. Český jazyk pracuje od 19. století s pojmem vlastenectví, výraz nacionalismus začali užívat historici, kteří se tímto tématem zabývali. K čemuž se váže i výklad slova patriotismus, které se pojilo s adjektivem zemský, tedy zemský patriotismus. Jednalo se o formu zastoupení země a formu jejího projevu, zemská politika, smetánka a také měl pojem zastupovat zemský právní systém.

Jungmannův česko-německý slovník definuje pojem vlastenec, jako jedince narozeného ve vlasti, „wlasti syn“¹⁸, milovník vlasti, „ein patriot“¹⁹. Vlastenectví představuje jako smýšlení lidí milujících vlast. Slovem vlast se značí místo, kde je dotyčný doma, ať už to má znamenat dům, město či zem, místo, kde je doma s rodinou, nikoli místo zrození, vlastní není (nemusí být) země původu člověka.

Další výraz národ dle slovníku reprezentuje lid, který pracuje k užítku, může existovat několik národů, jako český, německý ad. Jedná se o lid, který vlastní svá práva a národní jazyk, jímž hovoří. K tomuto výrazu se pak pojí slova se stejným kořenem, jako národovec

¹⁷ HROCH Miroslav, *V národním zájmu*, s. 8.

¹⁸ Jungmann Josef, *Slovník česko-německý*, V., V-Z, Praha 1839, s. 126.

¹⁹ *Tamtéž*.

(pamětník, který vypráví, co již zažil), či adjektivum národní, které bylo používáno hlavně ve slovních spojeních národní shromáždění, národní právo, či obrana.

Podstatou (pro nás zde nejdůležitějšího) pojmu vlastenec je pomoc vlasti, pokud má i nemá problémy, a ochrana vlasti by se měla zakládat na lásce nebo náklonnosti k ní. Významné projevy sympatie k vlasti v 19. století byly učiněny hlavně pro pozvednutí českého jazyka a národa, který měl reprezentovat. Vzhledem k nastalým událostem v českých zemích se jazyku nevedlo příliš dobře a obyvatelé českých zemí pociťovali, že je na něj vrhán stín, který za sebou zanechával jazyk německý. Přelom 18. a 19. století a prvních dvacet let 19. století zaznamenalo období válek. Události jako Velká francouzská revoluce vybízely ke změnám a dalšímu novému vývoji, s čímž ruku v ruce kráčela situace nastalá po zavedení tereziánských a josefínských reforem. Německý a český národ si byly vždy blízké podobným osudem, často velmi úzce provázaným. *„Prvních patnáct let 19. století bylo nejen obdobím válek a s tím spojeného utrpení většiny obyvatel země. Na rozdíl od všech předchozích obdobných situací tyto války významně ovlivnily smýšlení lidí a formovaly jejich představy o tom, jaké místo zaujímají ve světě a ve státě. (...) Do této situace pak vstoupila nárazově provázaná agitace operující pojmy vlast a národ. Jakkoli byly obrysy vlasti neurčité a obsah termínu národ nejasný, dostaly nově se formující pocity sounáležitosti také jméno. K tomu je třeba přičíst vliv silícího styku s úřady, komunikace mezi německojazyčným státem a česky hovořícím etnikem. Tím se přinejmenším u některých příslušníků tohoto etnika posilovalo vědomí odlišnosti. Někteří vzdělanější česky mluvící obyvatelé země získávali kromě jazykově definovaného pocitu sounáležitosti dojem, že etnicky bude možno definovat také pojem „vlast.“²⁰ V tomto okamžiku si čeští obyvatelé začínali uvědomovat své odlišnosti a jako národnost se začínali oddělovat od německé a utvářet si vlastní nacionální povědomí.*

1.2. Názory německých autorů na vlastenectví

Do popředí se dostával německý jazyk. Ve správě se užíval stále více a byl brán jako jednotící jazyk. Bylo by zde vhodné, s ohledem na téma této práce, brát na vědomí názory na vlastenectví několika německých autorů. Náhled na vlastenectví byl rozdílný, vyskytovaly se dvě skupiny, které po sobě následovaly, na konci 18. a na počátku 19. století.

V prvním časovém údobí, koncem 18. století, se šířil vliv Johanna Gottfrieda Herdera založený na inspiraci z jeho tvorby. Na stanovisko nahlížel, jako na možnost udržování historie, protože prostřednictvím jazyka se předávaly informace, tím vznikalo spojení národní

²⁰ HROCH Miroslav, *Na prahu národní existence*, s. 132.

minulosti s přítomností. Odraz Herdera je patrný také v Jungmannově Dvojím rozmlouvání nebo u Jana Nejedlého, vliv Herdera byl podpůrný ke vzniku nacionalismu, „*poskytoval filosofický argument pro koncepty či pocity, které byly již zakořeněny v myšlení části českých vzdělanců a v české jazykové tradici.*“²¹

V druhém časovém úseku, který představoval období okolo roku 1810, figurovali autoři v Praze velmi známí, jako například Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Ludwig Jahn nebo Ernst Moritz Arndt. Tito tři autoři se shodovali na tom, že znakem národa je jazyk, čímž vycházeli z vlivu Herdera, dále dle nich rozsah území, na němž se mluvilo mateřským jazykem jedince, mělo určovat rozlohu jeho vlasti. V podrobnostech se vliv rozchází, jelikož Fichte ve svých „Projevech k německému národu“²² nahlížel na Němce jako na slabé s možnou záchranou uchýlení se k šíření vlastenectví bez ohledu na ohraničování státem, příkládal proto význam škole. Více v Čechách zapůsobil Jahn, který svými stanovisky upozorňuje na důležitost vazby národa a jeho minulosti a na rozdíl od Fichteho, akcentoval kulturní vazby s funkčním hierarchickým postavením společnosti, v němž si měli být všichni jedinci rovni občanskými svobodami, ale ne majetkem nebo sociálním postavením. Arndt smýšlel o rovnosti hlavně v rovině stavovských rozdílů, primárně mezi rolníky. Připomínal hrozbu germanizace, což ale některé konzervativní české vlastence neděsilo, protože na rozdíl od francouzské koncepce národa,²³ neměli v úmyslu revoluční činnost, kterou by chtěli transformovat poměry nebo nějakým jiným způsobem dosáhnout gradace situace.

1.3. Teorie, dělení a vnímání vlastenectví v praxi

Na téma vlastenců či vlastenectví bylo již vyřčeno mnoho názoru a definováno celé spektrum různých hledisek, z nichž se dá na téma nahlížet vývojově i obsahově. Budu zde uvádět některé z názorů utvořené dosavadním bádáním o vzniku a podobě vlastenectví, jimiž jsou teorie a formy projevů vlastenectví, zastávání určitých názorů a vytvoření uskupení na základě stejných stanovisek. Z knihy M. Hrocha zde zmíním dvě hlediska utvořená bádáním o vzniku a průniku vlastenectví mezi prostý lid, měšťany ale také k elitě. Dále zde popíši dvě rozdílná seskupení, které vznikly na základě zcela odlišných teoriích o kořenech nacionalismu, jeho zásadách a hodnotách, k nimž jsem se dostala díky knize Ernsta Gellnera *Nacionalismus*.

²¹ *Tamtéž*, s. 156.

²² *Tamtéž*.

²³ *Tamtéž*, s. 157.

Zprvu zde popíší pronikání vlastenectví do určitých vrstev společnosti. Procesy změn dříve zaznamenala mladší generace, oproti starší generaci si více všímali rozdílů. Bylo vyžadované hlásit se k jednotě Habsburské monarchie, což nebylo pro každého snadné. Jednalo se o první desetiletí 19. století, kdy se formoval směr vlastenecké agitace „shora“. Šlo o vytvoření jednoty a jedním z prvků byl společný jazyk, kterým se stal německý. Šlo o ztotožnění se s elitami, které do svých kruhů jen těžko někoho přijímaly, natož pak jedince z nižších vrstev, kteří často nedosáhli stejného stupně vzdělání ve srovnání s elitami a pohybovali se v úplně jiné životní a pracující sféře. V té době začínali působit např. Dobrovský, Jungmann, Bolzano a také skupinky v okolí Nejedlého. Koncepce, která byla vytvářena některými zde jmenovanými, sice nezískala podporu sociálních elit, ale velkou podporu lidu (převážně z venkova), hlavně díky tradici a čistému pojetí českého jazyka. Formoval se druhý směr vlastenectví, ke kterému se s odstupem doby přiřklo označení „zdola“.²⁴

Zde nastíním dvě uskupení, která vznikla na základě naprosto odlišných teorií vnímání nacionalismu. Jedná se o primordialisty a modernisty.²⁵ Každý z těchto odporujících si táborů zastává určitou tezi, na jejímž základě byla vystavěna jejich koncepce vnímání nacionalismu.

Primordialisté přikládají význam událostem minulým, kvůli vlivu na budoucí a současné. Popírají, že by národ mohl být jevem moderní doby, rozumí lidem, kteří věří ve starobylost národa, ať už vystavěnou třeba na základě lži. Primordialisté totiž sami mohou, ale nemusí uctívat určitou kulturu či národ. Nacionalismus dle tezí primordialistů má kořeny již v minulosti, národ je přirozenou entitou, mající sounáležitost mezi svými reprezentanty již „od nepaměti“.

Modernisté se přiklánějí k názoru (k němuž se přiklání Ernst Gellner), že nacionalismus vznikl nově – v době modernizace společnosti, což primordialisté samozřejmě popírají. Modernisté, neboli jinak nazývaní konstruktivisté, nahlíželi na nacionalismus jako na moderní jev, což dle nich neplatí o ostatních společenských jevech, jako pro kulturu a moc, o nichž konstruktivisté dobře vědí, že jsou věčné.

1.4. Počátky vlasteneckého úsilí v letech 1800 - 1830 v českých zemích

V této části textu nastiňuji formování národního hnutí a vlasteneckých myšlenek v českých zemích v začátcích 19. století. Počátky vlasteneckého úsilí, jež popisují, se vázaly

²⁴ *Tamtéž*, s. 114 - 115.

²⁵ Obě popisuje ve své knize Ernst Gellner v předposlední kapitole své knihy *Nacionalismus*. GELLNER Ernst, *Nacionalismus*, s. 111 – 124.

na události odehrávající se před 19. stoletím, jako na hospodářskou krizi nebo Napoleonské války. Na obyvatele českých zemí měla velký dopad znehodnocená měna a větší vymáhání daní. Snaha nějak vlasti pomoci se projevovala v pokusech o její obranu. Velmi při životě tehdy byl zemský patriotismus. Vznikla myšlenka na tvorbu zeměbrany, která se zrodila již v dřívější době.²⁶ Vyskytovaly se výzvy k vlastenectví, postoj k nim byl záporný. Původním cílem bylo v lidech vzbudit starost o svou zemi a zároveň hrdost z její obrany, což se mělo projevit nadšeným vstupem do zeměbrany, ale vyskytují se záznamy,²⁷ které dokládají vynucený vstup občanů do zeměbrany.

V Praze jako mateřském hlavním městě se k zeměbraně stavěli mnohem kladněji než na venkově, členství v tomto uskupení brali jako skutečnou poctu a studenti vstupovali neohroženě i do studentských legií, avšak zeměbrana byla zanedlouho zaúkolována akcemi, které neměly být její náplní, což byly bojové akce a bitvy, studentská legie se stala součástí tělesné stráže arcivévody Karla.

1.5. Postavení českého jazyka vůči německému

V otázce národního hnutí zaujímá vztah českého a německého jazyka důležitou roli. Budeme hovořit o počátcích 19. století, tedy o prvním desetiletí století. Od znalosti obou jazyků se odvíjelo sociální postavení ve společnosti, německý jazyk byl na vyšším stupni než český. Pokud chtěl běžný občan získat lépe výdělečnou práci, musel znát němčinu nebo ji ovládat na obstojné úrovni. Každý neměl na vyšší vzdělání prostředky, a proto se do budoucna uvažovalo a posléze i usilovalo o zavedení vyučování českého jazyka alespoň na středních školách a gymnáziích na stejné úrovni, jako německý jazyk.

Pozvednutí českého jazyka se začalo ubírat cestou lepšího porozumění německému. Naskýtá se otázka, jak dobře by se dalo naučit cizímu jazyku, aniž bychom dostatečně porozuměli mateřskému. Pokud měla být zvýšena dobrá znalost němčiny u níže postavených vrstev, musela být zvýšena úroveň výuky českého jazyka. Český jazyk se tedy dostával touto úvahou na klíčovou pozici, která měla otevřít lepší dveře ke znalosti více používané němčiny. Mělo to být i kvůli lepšímu zisku profese a případného postupu na pracovišti. Ostatní lidé, kteří německý jazyk neupotřebili u své práce v takové míře jako jiní, by si tak alespoň lépe osvojili český. Jen ve skrytu duše tehdy tací jako Jungmann nebo jiní vlastenci mysleli na to, k čemu by taková změna, tedy zavedení jazyka na gymnázia a snad i na vyšší školy,

²⁶ Konkrétně v 90. letech 18. století. HROCH Miroslav, *Na prahu*, s. 169.

²⁷ Prokazují to záznamy o odvodech do zeměbrany ze srpna roku 1808. *Tamtéž*, s. 126.

mohla vést. Byl to jeden z prvních tichých počínů pro posílení vlastenectví, ukrytých za ještě větším zkvalitněním znalosti německého jazyka pro ty úplně nejnižší vrstvy.

Českým jazykem se většinou mluvilo za přítomnosti překladatele, čehož mohl dotyčný dobře využít a překládat dle své potřeby na místo toho, co onen jedinec doopravdy řekl. V německém jazyce se celkem běžně publikovalo. U některých z děl, byl zhotoven i český překlad díla, zprávy nebo zápisy výslechnů bývaly dvojjazyčné, stejně jako legislativní nařízení a vyhlášky.

Díla s vlasteneckým podtextem publikovali duchovní (převážně kněží), studenti, profesori, či různí úředníci, ale ne šlechta nebo měšťané. Němčina tedy jako výše postavený jazyk měla více příruček a překladových slovníků než čeština. Bylo zapotřebí vytvořit i adekvátní slovník českého jazyka, proto se Josef Jungmann rozhodl navázat na nedokončené pokusy jeho předchůdců a vytvořit nový velký slovník.²⁸ Byla to příležitost přispět českému jazyku modernějšími prvky, které mu mohly jen pomoci. Český jazyk byl s těmito úpravami brán kultivovaněji, užívaný v novém znění.

„Jestliže je jazyk, ať již jakýkoli, nejnütnejším nástrojem každého lidského styku a nejúčinnějším prostředkem k občanskému, stejně jako k intelektuálnímu a mravnímu vzdělávání jednotlivců i celého národa, pak v Čechách je český jazyk jazykem národním.“ (Českobudějovická konzistoř českému guberniu, 16. 8. 1816)²⁹

Byly vedeny spory o přesnou kodifikaci češtiny a jejího pojmosloví, hlavně se jednalo o psaní měkkého i a tvrdého y, což rozdělilo vzdělance po určitou dobu na dvě skupiny tzv. ypsilonisty (přívržence Nejedlého) a starší generaci s názvem ionisti (část z nich přívrženci Jungmanna).³⁰ Tímto vznikly dvě skupiny - radikální a konzervativní.

Český jazyk díky inovacím získal i lepší tvárnost a zvukomalebnost. S takovými prvky se dalo velmi dobře pracovat ve prospěch vlastenectví, které tak mohlo v jednotlivých slovech významově naznačovat náklonnost nacionalismu. Mířím k zajímavému faktu z knihy Vladimíra Macury Znamení zrodu.

1.6. Vlastenectví ve jméně

Většina vlasteneckých skupinek a společností k pojmenování jedinců dle nějakého vlasteneckého rámce příliš nakloněné nebyla. Nemůžeme popřít, že je to však velmi zajímavé. Vyjadřovat náklonnost k své zemi i prostřednictvím jména ať už přidaným v průběhu života

²⁸ *Tamtéž*, s. 138.

²⁹ *Tamtéž*, s. 185.

³⁰ Názvy dvou skupin dělení převzaté a jejich příznivci též. *Tamtéž*, s. 206.

člověka, nebo uděleným od narození. Ačkoli vždy to nutně nemuselo znamenat, že je osoba hned brána vlastenecky. Dalo se shlížet i k tomu, jaké národnosti je.

Toto zajímavé faktum rozvíjí ve své knize *Znamení zrodu* Vladimír Macura. Dle autora mohl mít občan 3 jména, jejichž význam vysvětlil takto. První mohlo být jako dědictví z generace na generaci, udělované po někom z rodiny. Druhým mezi křestním jménem a příjmením se mělo poukazovat na vlastenectví. Třetí pak už následovalo příjmení k zakončení.

Ženská jména byla vybírána v první řadě dle náboženských hodnot. V druhé řadě až byly hodnoty vlastenecké či etické. Častá pojmenování tedy byla z hlediska náboženství Marie, Barbora, Božislava nebo Božena. Z hlediska druhého pak Vlastimila, Dobroslavka, Dobromila a další.

Mužských pojmenování byl mnohem větší výběr, nejen ze jmen značících náklonost k vlasti či povahu jaký by mohl být, ale i hledisek jaké jméno vybrat. Kromě jmen, která byla jasně svým zněním vlastenecká, se dalo využít pojmenování po někom, kdo historii národa svými činy významně přispěl. Jména měla koncovku *slav, mír, mil*. Mohla jimi být například Ladislav, Jaromír, Vlastimil, Vlastislav a spoustu jiných. Ta jména, co hájila nebo oslavovala vlast, pak byly Hajislav, Domoslav, Slavomil, Rodomil nebo Budislav, etc. Samozřejmě i mužům mohla být dávana pojmenování světců jako František, Václav nebo Josef. Dalo se dospět pojmenováním i k vyjádření náklonnosti vůči umění a jiným oborům. Například vztah k justici motivoval ke vzniku vlasteneckých jmen Sudiprav, Pravoslav či Sudimír.³¹ Byly také vlastenecké skupiny jmen, z kterých číší motiv boje a míru, jako Bojislav, Vladivoj, Bořivoj nebo Branimír. Muži měli v tomto ohledu poskytnuto více rozmanitosti a svobody. Odvíjelo se to velmi od tlaku společnosti a skupin. Titulatura člověka souvisela zdárně s obrozením, jak v již zmiňované publikaci píše V. Macura: „*Vlastenecké jméno velice zřetelně tíhne k příznakovosti, k demonstrativnímu přihlášení k české kultuře, k hodnotám slovanství a češství jako hodnotám nejvyšším, velmi často není pouze české či slovanské, ale české nápadně aktualizované*“.³²

Jména vždy nemusela být vybírána po těch, kteří udělali, co bylo v jejich silách pro české země, mohla být i nově složená. Taková označení měla přímo ukazovat ideál osoby. Mohl to být vzor krásy, pravdy, čistoty a Slovanství. Názvy jmen mohly nastiňovat profese jednotlivců, což mohlo mít následek velké abstraktní idealizace. Jméno mohlo vytvořit iluzi dokonalosti. Mohla to být pojmenování jako Vlastimil, Vlastislav, které značily lásku k vlasti,

³¹ MACURA Vladimír, *Znamení zrodu*, Praha 1995, s. 121.

³² *Tamtéž*, s. 122.

nebo pak jména ukazující lásku k národu. U nich V. Macura uvedl příklady Čechomil nebo Rodomil.³³ Další odkazy jsou patrné ve jménech Dobromysl, Dobroslav (dobrotivost), Slavoj (slovanství), Bohuslav (zbožnost), Myslimír (mír). Kritéria skládání u pojmenování platila i pro ženská jména, jako např. Božena, Svatava, Dobroslava nebo Miroslava. Složením jmen se dal vztah k vlasti velmi dobře vyjádřit.

1.7. Výklady slovanství

Nabízejí se dva výklady slovanství. K jednomu z možných výkladů slovanství je potřebné zmínit úvahu Augusta Ludwiga Schlozera, který uznával pouze jeden slovanský jazyk a jeho dalších devět dialektů (polský, český, slovinský, ruský, lužickosrbský aj.). Druhé další hledisko, které bylo nastíněno Herderem, byl pohled na Slované pro jejich vlastnosti, zde se vyskytoval mýtus o Slovánech. Takto na ně bylo nahlíženo – „*mírumilovní zemědělci a pastevci, pohostinní, hudbymilovní, poddajní a poslušní, ale stateční ve vnuceném boji.*“³⁴ První výklad slovanství byl vázán k časovému údobí v konci 18. století (1799 – 1800³⁵) a druhý v 19. století (1813 – 1814³⁶). Oproti tomu úvahy o slovanství měly vazby s polskou kulturou i jazykem.

Zde uvádím stanoviska dalších autorů: „*Nejedlý hovořil roku 1801 o slovanské řeči jako o matce češtiny, Thám se rozepsal roku 1803 o tom, že je hrdostí českého národa patřit ke Slovanům, „kteří největší díl světa obsahují“ a tvoří v habsburské monarchii dvě třetiny obyvatel.*“³⁷ Největší náboj ze všech úvah týkajících se slovanství dostala právě ta o sjednocení Slovanů, jíž zastupoval Jungmann a jeho přítel Marek koncem prvního desetiletí 19. století, ale byla to idea nedomyšlená a nepropracovaná. Žádná z těchto úvah nebo názorů, nebyla brána nijak závažně. Vážněji byly brány názory na slovanství Jana Kollára a Pavla Josefa Šafaříka po napoleonských válkách. V souladu s úvahou se musíme uvést do kontextu s nastalou situací, kdy ruská vojska v českých zemích začínala vyčerpávat zásoby, brala a sháněla vše, kde se dalo. Vojáci dezertovali a hledali práci u českých sedláků, dalo se s nimi dohodnout a byli pracovití. Takto situaci popisovali venkovští kronikáři. Stejná situace popisovaná prostřednictvím tisku byla vyličená jako triumfální moment. Hovořili o statečnosti Rusů a kladli důraz na to, jak dobře se dokázali vzájemně domluvit s Čechy.

³³ *Tamtéž.*

³⁴ HROCH Miroslav, *Na prahu*, s. 162.

³⁵ *Tamtéž*, s. 161.

³⁶ *Tamtéž*, s. 162.

³⁷ *Tamtéž.*

Z hlediska tisku a kronikářů na identickou situaci působí, zcela odlišně. Skoro jako by existovalo více svědectví, které se vzájemně rozcházejí, přičemž se dá přihlédnout k tomu, že informace v tisku mohly být zveličené či příkrášlené. Proto jako pravděpodobnější se jeví situace vyličená kronikáři. Slovanskou myšlenku předložil veřejnosti tiskem v letech 1813 – 1814. Rusové se stali daným popisem události spojenci v očích Čechů a slovanství prostředkem k projevu slávy rakouského vítězství.

1.8. Jan Nejedlý, jeho aktivity a rozvíjející se publikační činnosti

Jednou z více vlivných osob národního hnutí byl Jan Nejedlý. Tento muž byl vzdělaným právníkem s vlastní advokátní praxí. Stal se dokonce dvorním radou a po určité době mu bylo velmi nakloněno gubernium v Praze, měl hlavní slovo při posuzování vlasteneckých aktivit a textů. Ačkoli český jazyk podporoval, nemyslel, že se v budoucnu stane jedním z natolik moderních nebo rozšířených komunikačních prostředků. Považoval se za jednoho z nejprospěšnějších i nejlepších vlastenců a čekal s velkou důvěrou v sebe, že ho stejně budou brát druzí. Pozornosti se mu dostávalo ve velkém množství. Jakmile mu míra projevovaného uznání nestačila, viděl to jako nevděk. Pokud bychom porovnali Nejedlého s jednou z dalších vlivných osob, jako například s Jungmannem, zjistili bychom, že Nejedlému šlo hlavně o postavení a moc ve společnosti, Jungmann se snažil prosadit skrze svou činnost. Přesto se jejich cesty střetly, Nejedlý totiž zprostředkoval vydávání časopisu *Hlasatel*, kde Jungmann publikoval své texty spolu s dalšími vlastenecky zaměřenými autory.

Časové rozmezí 10. – 20. let 19. století bylo obdobím, kdy vznikaly časopisy s vlasteneckým podtextem. Kromě *Hlasatele* byl založen další s názvem *Prvotiny*, který bohužel roku 1817 zanikl. Další časopisy, které byly založeny v tomto časovém období, byly například *Rozmanitosti* (zanikl roku 1817 stejně jako *Prvotiny*) a následoval ho časopis *Hyllos*. Kromě *Časopisu Českého muzea*³⁸ bylo založeno i periodikum s názvem *Časopis katolického duchovenstva*. Nebylo to pouze období časopisů, ale také novin. Provozovány byly *Krameriovy císařsko-královské vlastenecké noviny* a založeno bylo ještě několik dalších, které většinou po dvou či třech letech skončily svou činnost.

Postupně se formovala čtenářská obec, jejíž skladba byla pestrá (laici, duchovenstvo, řemeslníci, výše postavení intelektuálové aj.). Vzrůstala síť českých autorů, komunikace mezi jednotlivými vydavateli a rostl i počet přispívajících do časopisů a novin jednotlivými texty. Nejvíce byly v kurzu vzdělávací články, nikoli umělecká poezie či próza, jak by se možná

³⁸ Založen v roce 1827 a o rok později, tedy 1828 i časopis pro duchovenstvo. *Tamtéž*, s. 212.

dalo očekávat. Od čtenářské obce se začínaly postupně formovat čtenářské spolky a s nimi v souladu začaly vznikat i jiné spolky.

1.9. Český jazyk ve školách a vzdělávacích ústavech

Českému jazyku chtěl pomoci dokonce i arcibiskup katolické církve Chlumčanský, který umožnil Jungmannovi výuku češtiny v době, kdy působil na litoměřickém gymnáziu. Arcibiskup mýnil roku 1816 při návštěvě Plzeňska zavést na školách v Liberci a Rakovníku výuku, kde by se vyučovalo v české „Nationalsprache“³⁹ a stalo se pouze to, že byla povolena v osnovách česká gramatika a sloh. Miroslav Hroch zdůrazňuje ve své knize V národním zájmu rok 1816 jako vlastenecky průlomový. Roku 1817 byla vydána čítanka J. Jungmanna,⁴⁰ která měla mít okrajový význam, sloužit jako pomocná publikace k výuce češtiny, ale její význam byl mnohem důležitější, jelikož tato práce byla psaná češtinou a ne z německého pohledu.

Rozpínající a sílící vlastenecké skupinky začínaly více publikovat. Zprvu se snažily šířit svoji činnost nenápadně dál a o takové projevy příliš velký zájem nebyl. Rozvoji částečně pomohl vznik Společnosti vlasteneckého muzea roku 1818.⁴¹ Právě v Časopise českého muzea se mísila literární tvorba s vědeckou prací.

Pražská gubernie byla nakloněna k požadavku zavedení češtiny, ale plně ho nepodpořila. Výuka jazyka měla být zajištěna a doporučena, ale nikoli zavedena jako předmět, který by byl povinný. V Královohradecké konzistoři byly tyto důvody nutnosti vyjadřované nejvíce na rozdíl od jiných, mluvili o zavedení jazyka, ne jen o pouhém návrhu. Hovořilo se o návrhu založení školy, což bylo podstatné, protože měla být česká. Jednou z příčin úpadku české kultury byl nedostatek českých škol. Příčin bylo zcela jistě více, ale tento problém se v době 20. let 19. století mohl jevit jako zcela zásadní. Stanovil se skutečně vznik další školy, ale německé, čímž český jazyk zůstal stále na stejné pozici. Zřízení školy bylo schváleno císařem r. 1824 a ještě s podmínkou financování z pokladny města,⁴² jelikož město nemělo na další školy výdaje, návrh nebyl uskutečněn. Navíc, tím skončil jeden z pokusů o založení vyloženě českých vzdělávacích ústavů.

³⁹ *Tamtéž*, s. 195.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 185.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 194.

⁴² *Tamtéž*, s. 190.

1.10. Aktivní projevy měst mimo Prahu

Čtenářská obec se mezi všemi možnými akcemi vlastenců také formovala velice slibně. Ačkoli byl základ veškerého národního hnutí i dalších činností v Praze mnohem silnější než v jiných městech a nedá se říci, že by v jiných místech byla vlastenecká aktivita na nule, ale vznikaly spolky i mimo Prahu. U čtenářských spolků první vznikly ve všelijakých městech, jako Heřmanově Městci nebo Radnici.⁴³ V důsledku toho ve 20. letech 19. století vznikala uskupení například v Ústí nad Orlicí, Chlumci nad Cidlinou nebo v Litomyšli. Některé z těchto spolků udržovaly spojení s Prahou, snadněji se tak šířily informace, byla zhotovena jakási komunikační síť.

Kromě čtenářských spolků vznikaly i další zaměřené jinými směry, jako například ochotnické spolky, díky nimž byl položen základ divadel, či spolky humorné, vydávající časopis pro pobavení lidí. Pražské spolky nejen předávaly informace o nových akcích ve prospěch vlastenectví, ale svým způsobem předávaly i nové trendy a inspirovaly v dalších počinech ostatní místní spolky. Seznamy her byly přejímané od pražských divadel a spadají sem i divadla v režii zámeckých pánů na jejich sídlech nebo v poddanských městech.

⁴³ Společnost zde zakládal Puchmajer. *Tamtéž*, s. 213.

2. Litomyšl v první polovině 19. století

V této kapitole čerpám informace z knih Milana Skřivánka s názvy Litomyšl a Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělání. Poté čerpám z publikací Františka Laška Oživené litomyšlské paměti, či Jaroslava Jana Glosera Litomyšl město krok za krokem. Dále z bakalářské diplomové práce Ondřeje Vobejdy a diplomové práce Evy Zoubkové.

Litomyšl byla na počátku 19. století maloměstem, kterým protéká řeka Loučná. Město mělo své zámecké panství, které v té době vlastnili Valdštejn – Vartemberkové. Na zámku nechal hrabě Jiří Josef nově postavit salet, zahrady ve francouzském a anglickém stylu a ohrazující zeď byla odekorována sochami. Budovy ve městě spolu se zámkem procházely přestavbami do empírového vzhledu. Ve městě nebyl zastoupený podíl průmyslu. Litomyšl byla plná řemeslníků nebo obchodníků, např. obchody se smíšeným zbožím, kramáři, pekaři, řezníci nebo obuvníci aj.⁴⁴ Vstup do města vedl skrze dvě brány a každá z nich otevírala jinou část města. Směrem od Vysokého Mýta byla česká brána a cestou na Svitavy stála německá.⁴⁵ U vchodových bran do města se držely rozdělené i domy podle národností, ze severozápadu česká národnost a z jihovýchodu německá.⁴⁶

Na počátku 19. století přibyl k existenci piaristické koleje a gymnázia obnovený filosofický ústav roku 1802.⁴⁷ Zřizovalo se hodně filosofických ústavů jako například v Mostě, Českých Budějovicích nebo Plzni. Tyto postupy byly zavedeny hlavně z důvodu velké šire vědomostí požadované na studentech gymnázií a vysokých škol. Jednalo se o velké množství požadavků na právnických, teologických fakultách nebo i na medicíně. Proto vznikaly filosofické ústavy nebo lycea. K výuce českého jazyka na filosofickém ústavu byl osloven Jan President. Kromě něj o češtině přednášel i Antonín Šanta a dalším zajímavým činitelem ve městě, co by přednášejícím, byl Bonifác Buzek. Byl to on, který za dobu svých přednášek v Litomyšli (v letech 1822 – 1826) a díky svobodným názorům (ovlivněných Kantovou filosofií), získal přezdívku „litomyšlský Bolzano.“⁴⁸

Rozšiřovalo se dopravní spojení mezi městy. V roce 1812 byly budovány nové silnice z Litomyšle směrem na Vysoké Mýto a Svitavy a o dalších deset let později byla cesta rozšířena směrem na Poličku a Proseč. V roce 1825 byla vystavěna komunikace směrem

⁴⁴ GLOSER Jan Jaroslav, *Litomyšl městem krok za krokem*, s. 47.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 73.

⁴⁶ *Tamtéž*.

⁴⁷ SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl 1259 – 2009*, Litomyšl 2009, s. 209.

⁴⁸ *Tamtéž*.

k České Třebové.⁴⁹ Kromě výstavby cest se stavěly nové domy a přestavovaly staré, protože Litomyšl často stíhal požár za požárem.

Jednota a svornost lidu se obrazila v bratrstvech, které předcházely spolkům. Přejichodná stádia byla různá uskupení, z nichž zde zmíním hlavně střelecké, které bylo bráno jako jedno z nejsilnějších.⁵⁰ Právě střelecká skupina se vyvinula, pak dále v roce 1836⁵¹ se stala privilegovaným sborem ostrostřelců v Litomyšli. Kromě reprezentace na různých městských akcích měli za úkol ochraňovat město, na což pohlížel stát.

Kromě ostrostřelců měli podstatný hlas v litomyšlském prostředí divadelníci, kteří měli pouze zabavit panstvo a případně jejich služebné. V divadle byl přebíráán repertoár z Vídně.⁵² Seznam pozvaných do divadélka byl řazen dle důležitosti litomyšlských obyvatel tzv. rozdělníkem,⁵³ který si stanovovali pořadatelé Valdštejn – Vartemberkové, majitelé zámku, dle svého mínění o lidech. Divadélko bylo v přízemí zámeckých prostor od roku 1797. Prvními na seznamu zvaných bývali vojáci a důstojníci z města, jelikož hrabě Valdštejn – Vartemberk uznával jejich hodnosti. Následovali je církevní hodnostáři, kaplani, piaristické kolegium spolu s děkanem koleje, nějaká místa se našla i pro studenty. Kromě zámeckých úředníků zvali i panské, purkmistr s manželkou, správce panství, řemeslníci etc. Seznam se uzavíral těmi nejnižšími služebníky na zámku. V hlavní čestné lóži měli místa vždy ti nejdůležitější, kterými byli děkan piaristické koleje, čtyři otcové piaristé, purkmistr, vrchní správce panství a hospodářský rada.⁵⁴ V přízemí divadla byli v předních řadách studenti a dále hospodáři, řemeslníci, úředníci atd. V zadní části divadélka seděla čeled' a zámeční služební. Z toho je patrné, že zámecká šlechta si poddanskou společnost ve městě rozdělovala.

Měšťané začali hrát divadlo také, soukromě ve svých domech, ačkoli se často představení odehrávala v hospodě U černého orla, měšťané hrály i hry J. K. Tyla s názvy Pašové nebo Paličova dcera.⁵⁵ Hráló se v německém znění, ale požadována byla i čeština. Proto se hrála například hra V. K. Klicpery s názvem Každý něco pro vlast (roku 1842) nebo Veselohra na mostě.⁵⁶ Měšťané se pokusili uvést i hru Čech a Němec pana Štěpánka,⁵⁷ což

⁴⁹ *Tamtěž*, s. 190.

⁵⁰ *Tamtěž*, s. 201.

⁵¹ *Tamtěž*.

⁵² KAPUSTA Jan, *Hudba a divadlo na zámku v Litomyšli za Valdštejnů-Vartemberků a zdejší měšťanů, Litomyšl duchovní tvář českého města (Studie k společenským a kulturním vztahům v maloměstě za obrození)*, Litomyšl 1994, s. 150.

⁵³ Maximálně 290 vstupenek rozdal pořadatel mezi zámecké služebné, purkmistra a jeho ženu, úředníky zámecké i městské, dodavatele zboží aj. *Tamtěž*, s. 156.

⁵⁴ *Tamtěž*.

⁵⁵ SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl 1259 – 2009*, s. 202.

⁵⁶ *Tamtěž*.

⁵⁷ *Tamtěž*.

vyšlo nakonec jako špatný pokus, ne-li trapný. Když byla uvedena hra Každý něco pro vlast, v době jejího hraní vypukl požár, takže představení bylo přerušeno, což naznačuje, odpor ke hře a jejímu poselství.

Měšťanstvo mělo potřebu vyrovnat se společensky i kulturně šlechtě, setkávalo se v korsech. Oblíbeným místem pro ně byl pramen vody pod Olivetskou horou, který pro ně plnil funkci lázní.⁵⁸ Ke konci třicátých let manželka purkmistra Marie Rollerová spolu s Magdalenou Dobromilou Rettigovou pořádaly setkání dam a dívek tzv. kafičkové společnosti, salóny.⁵⁹ Manželé Rettigovi přišli do Litomyšle v roce 1834, Jan Sudiprav Rettig získal práci jako druhý zkušební radní. Jeho žena se zabývala učením malých dívek a mladých dam, dokonce učila na industriální škole pro děvčata.⁶⁰ Získala si dokonce přezdívku „komisařka pro cudnost“,⁶¹ z toho je zřejmé, že na ni bylo pohlíženo jako na autoritu. Rettig umírá v Litomyšli v roce 1844 a o rok později odchází i jeho manželka Magdalena Dobromila.

2.1. Vlastenecké písně a zpěvy

Důležitá v životě měšťanů byla i tiskárna ve městě. V litomyšlské se tiskly hlavně povídky a kramářské písně. Díky korektorovi v tiskárně, Janu Hýbloví a jeho známosti, zde vycházely práce J. K. Tyla, manželů Rettigových, například od Magdaleny Dobromily Kvítí májové.⁶² Jeden z prvních vlasteneckých projevů zájmu o historii Litomyšle ze sebe vydal Jan President v podobě své knihy: „*Presidentovy Památky jsou psány s usilovnou snahou dopídit se pravdy a po stránce metodické, např. svým důsledným uváděním pramenů a literatury, náležejí k tomu nejlepšímu, co v dějepisectví východních Čech vzniklo.*“⁶³ Do doby než President vydal tuto historickou práci, nikdo nenapsal nic podobného charakteru nebo se o to neodvážil. Proto jeho práce ovlivnila ostatní měšťany, jako například Františka Jelínka, který v letech 1838 – 1845 vydal třísvazkovou Historii města Litomyšle.

Zajímavé jsou rukopisy písní a básní z let 1835 - 1850, v nichž se objevuje vlastenecký podtext. Vlastnila je rodina Seidlova v Litomyšli, která provozovala hospodu na Buřvalce, kde písně mohly zpívat. V některých jsou přímé verše směřované k vlasti: „*Slávu ti, vlasti má, tys pravdu hájila, i teď ji věrná buď, (...) bubny, prapory, vějte, válečná píseň*

⁵⁸ *Tamtéž.*

⁵⁹ *Tamtéž.*

⁶⁰ *Tamtéž*, 203.

⁶¹ *Tamtéž.*

⁶² *Tamtéž.*

⁶³ *Tamtéž*, s. 207.

*bratři zapějte: po staročesku bud' zapeváno, po taboritsku bud' bojováno.*⁶⁴ Z čehož je zřejmá náklonnost chovaná vůči vlasti u rodiny Seidlových, dokonce se svými slovy v písni obrací směřem minulosti národa k husitům, když je v textu vyzývá k boji po táborsku a staročeskému zpěvu. Dokonce je zde i citovaná píseň Kde domov můj, první sloka dnešní české národní hymny byla doplněná o tato slova: „*Mysl jasná, vznik vzdor a tě silň, vzdorů zmar, tj. Čechů slavné plémě (...) Mezi Čechy domov můj!*“⁶⁵ Jedna z dalších velmi zajímavých písni s názvem Hej, Slováci ještě výše slovanská řeč žije, ze které rovněž vyplývá vlastenecký podtext: „*Dokud v našich věrných srdcích slovanská krev bije, žije, žije dech slovanský bude žít navěky, hrom i peklo! Marné proti nám jsou vzteky. Jazyk i řeč stříbrozvěků dal nám hromovládny, nesmí nám ji proto vyrvat v tomto frontě žádný, bůh je s nimi, kdo proti nám, toho právem smete.*“⁶⁶ Z těchto úryvků písni je jasná vlastenecká atmosféra, která z těchto písni sálá. V duších některých litomyšlanů, jako v rodině u Seidlových, zůstával český duch stále a to i přesto, že veřejně se mluvilo německy.

Básně neměly tehdy sice takový náboj, jako některé z písni, ale přesto je v nich také smysl pro spravedlnost, dokonce se jedna z básní nazývá Na spravedlnost.⁶⁷ Další básně, líčí spíše povahy běžných lidí, jako například Lakomec. Jedna z básní oslavuje císaře Františka a národ dohromady s názvem Františkovi, králi českému píseň národní, napsaná profesorem Kynským. Většinou se pod těmito básněmi i autor podepsal pseudonymem (např. vetešník) nebo v jiných případech i jménem, ale takto tomu bylo v méně případech.

2.2. Předrevoluční šum a propuknutí revoluce

Nadcházela revoluční léta 1848 - 1849, která Litomyšl podstatně ovlivnila. Počátkem roku 1848 propuká revoluce v Itálii a rebelie pokračují do Paříže, dalších míst a měst. Poté co vydal císař a král českých zemí Ferdinand V. patent, se v Litomyšli na Karlově konaly velké oslavy a k této příležitosti se zpívala píseň, kterou hráli ostrostřelci, Bože, zachovej nám krále, která oslavovala jeho osobu. Veliké oslavy zachvátily i jiná města, protože patentem je slíbeno například stejné právo odvodu vojáků (chudí i bohatí), snížily se daně a poplatky. Jako prostředník mezi národem a panovníkem měl sloužit sněm. Do něj byli voleni zástupci

⁶⁴ Archiv Regionálního muzea v Litomyšli fond Rodina Seidlova Buřvalka, karton 1, př. č. 8/74/1, *Tři sešitky písni a básni z let před r. 1835 až léta 1850.*

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ ARML fond Rodina Seidlova Buřvalka, karton 1, př. č. 8/74/3, *Tři sešitky písni a básni z let před r. 1835 až léta 1850.*

lidu. Měla být zrušená robota a tím nastolena. V Litomyšli v rámci osvěty rozdávali dr. Filip Kodým a František Pirkl letáky s nápisem „Slovo občanům českým“.⁶⁸

V Litomyšli vznikala legie o 160 mužích, kde měli být němečtí i čeští členové zastoupeni stejně,⁶⁹ což naznačuje nadcházející rovnoměrnost národností, která vystoupila najevo až později. Legii vedl German President, syn již zmíněného Jana Presidenta. Uskupení ostrostřelců mělo 122 mužů a vznikala i zámecká garda ve městě. Z toho je patrné, že Litomyšl měla zastoupené bojové síly a byla dobře střeženým městem přibližně s 600 ochránci.⁷⁰ V těchto uskupeních německé a české síly spolupracovaly, heslo gardy, které měly napsané na svém praporu, znělo: „*Ve spojenosti naše síla*“.⁷¹ Na praporu studentské legie zase stálo: „*svornost a rovnost*“.⁷² Další prací gardy kromě střežení města bylo hlídat kvalitu potravin na litomyšlských trzích a zasahovat při požárech ve městě. V roce 1848 bylo v Litomyšli hodně žhářů, až se naskytá otázka, zda to nebyl projev na vzniklou situaci, blížící se revoluce? Byly podniknuty kroky gardou vydané pod nápisem Hrdelní právo, které vysvětluje, že pokud se naskytnou pouhá podezření, bez milosrdenství budou házeni dotyční do ohně sami.⁷³

V dubnu byl ustaven městský výbor, který měl za úkol dohlížet na hospodářství města. Prostřednictvím výboru byla zprostředkována nová demokracie. Problémem byla stále robota, Litomyšl měla poměrně náročné požadavky na ostatních přidružených vesnicích jako např. z Jehnědí, Džbánova, Mladočova nebo Budislavi.⁷⁴ Koncem května se dokonce někteří z obyvatel semkli a poslali Národnímu výboru stížnost, že po nich Litomyšl vymáhala příliš na robotních aj. povinnostech.⁷⁵ Stížností v této době měl výbor víc než dost. Proto výsledek jejich žádosti se nijak neprojevil, nic se nestalo, ale začínaly se postupně jevit sváry.

Rozpory mezi Čechy a Němci byly stále hlubší, posiloval je čas voleb do Frankfurtského parlamentu. František Palacký poslal vyjádření, k němuž se Litomyšl hlásila stejně jako jiná města. Jednalo se o projev nesouhlasu k vzniku Velkého Německa. Například Hřebečsko zaujímalo vůči Německu kladné stanovisko.⁷⁶ Jedním ze zajímavých projevů protestu v Litomyšli vůči jednání na sněmu byl akt Antonína Němce, který na protest

⁶⁸ SKŘIVÁNEK M., *Litomyšl 1259 – 2009*, s. 215.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 216.

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 217.

⁷¹ *Tamtéž*.

⁷² *Tamtéž*, s. 218.

⁷³ *Tamtéž*.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 219.

⁷⁵ *Tamtéž*.

⁷⁶ *Tamtéž*.

strhl jednomu z cizinců trojbarevnou frankfurtskou trikolóru, co měl právě na sobě.⁷⁷ Gesto, které vykonal Antonín Němec, pobouřilo některé německé členy studentské legie, kteří zareagovali tak, že legii opustili.

Další projevy sympatií vůči slovanství, ačkoli ne až tak radikální jako strhávání trikolóry frankfurtské, byly červenobílé kokardy a slovanské čapky. Situace v Litomyšli se poněkud uklidnila v době příprav voleb do zemského sněmu. Organizováním voleb byl pověřen František Augustin Brauner litomyšlský rodák, vystudovaný advokát (v roce 1836 dokončil)⁷⁸, který byl velmi činný, odhodlaný hájit národ a jeho práva. Vždy se řídil svým osobním heslem: „*kdo chceš vděk si vlasti získat, přízeň doby nehledej*“,⁷⁹ často se o něm hovořilo, jako o žulovém člověku s pevnými zásadami. Velmi zastupoval otázku rolníků ve vídeňském parlamentu. Vydal dokonce publikaci s názvem *O vykoupení se z roboty* v roce 1848.⁸⁰ Povedlo se mu na zemském sněmu ve Vídni obhájit princip autonomie obce v roce 1848. Kromě toho se zasazoval o zrovnoprávnění českého jazyka a horlivě propagoval slovanskou myšlenku.⁸¹ Brauner měl velmi hlubokou víru v národ, byl velmi schopným mužem, věřil v český národ a jazyk, takového člověka mít na své straně u problematiky českého a německého jazyka bylo zajisté k užitku.

František Brauner měl také významnou roli v pražském červnovém povstání, které propuklo na Václavském náměstí. Napsal druhé znění pražské petice a povzbuzoval a uklidňoval situaci. Hlavně měl podporu lidu. Hned den poté co se zpráva o pražském povstání donesla, díky Janovi Mařákovi, do Litomyšle, se vypravili někteří členové ze studentské legie i litomyšlské gardy do Prahy. Jejich vedoucím byl Josef Buchtele, tehdy vedl okolo 120 mužů. Někteří se po příjezdu do Prahy stihli účastnit bojů na barikádách u Staroměstské mostecké věže 16. 6. 1848,⁸² ale ne na dlouho. Ještě před kapitulací se vojsko stáhlo zpět a ještě 17. 6.⁸³ dorazili do Litomyšle.

⁷⁷ *Tamtéž*, s. 220.

⁷⁸ ARML fond Osobností Litomyšlska, karton 1 složka 4, Dr. František Augustin Brauner, př. č. 27/86/3, *Dr. František Brauner*, Pokrok, 149., Praha 1880.

⁷⁹ ARML fond Osobností Litomyšlska, karton 1 složka 4, Dr. František Augustin Brauner, př. č. 27/86/5, *Program slavnosti FAB v Litomyšli 20. 7. 1880*.

⁸⁰ ARML, fond Osobností Litomyšlska, karton 1 složka 4, Dr. František Augustin Brauner, př. č. 27/83/3, *Dr. František Brauner*.

⁸¹ ARML fond Osobností Litomyšlska, karton 1 složka 4, Dr. František Augustin Brauner, př. č. 27/86/5, *Program slavnosti*.

⁸² SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl 1259 – 2009*, s. 221.

⁸³ *Tamtéž*.

2.3. Porevoluční doba ve městě

Po fiasku revoluce národní aktivity upadaly. Přesto v září téhož roku docházelo k projevům sympatií s revolucí. Pan Hanus, který byl nájemcem hraběněčina dvora, sbíral podpisy pro článek, v němž měla být šířena hulánská příroda, což dost možná mohla být narážka na průchody vojáků dezertérů.⁸⁴ Skupinka se proplížila, do města a psala na dveře některých z měšťanů číslo 67. Symbolizovalo to stejný počet měšťanů, kteří se vydali na cestu k hraběti Windischgrätzovi, který potlačil pražskou revoluci.

V říjnu z iniciativy Buchteleho se sešel sjezd národních gard ve Vysokém Mýtě.⁸⁵ Jeho si zvolili jako hlavu sjezdu a velitelství pro spojené národní obrany bylo ujednáno v Litomyšli na tomto sjezdu. Toto byl projev snahy po revolučním období. Buchtele i jemu blízký přítel, jak prací tak v osobním životě Antonín Němec, byli zatčeni v roce 1850,⁸⁶ ale jejich vinu se nepodařilo nikdy prokázat přímo, byli zavřeni za údajnou velezradu, proto kvůli nedostatku důkazů byli oba propuštěni o tři roky později, ale nadále sledováni. Na rok 1849 bylo sice chystáno další povstání, ale místo toho byla v Litomyšli zrušena garda i studentská legie.⁸⁷ Pušky byly odevzdány královehradecké vojenské pevnosti a prapory litomyšlskému děkanství pro další využití látky. Žerď praporu zužitkoval Florus Stašek rektor filosofického ústavu, jako podpěru pod jeho květiny na zahradu, čímž vyjádřil jasně své stanovisko k dané situaci.

O něco více se pokusili projevit studenti, založením národnostních spolků v roce 1849 Slavie, Germanie a Čechie.⁸⁸ Bohužel se spolky neudržely, většinou po roční nebo dvouleté existenci zanikly.

2.4. Druhá polovina 19. století v Litomyšli

V době zrušení poddanství se šlechtická panství stala velkostatky, které upustily od správní funkce. Proto je zavedena nová správní soustava, vznikají politické okresy s vymezenými hranicemi. Litomyšlský politický okres tvořilo zámecké a městske panství.⁸⁹ V roce 1851 je jmenovaný Alexandr Bach na post ministra vnitra předsedou vlády. V době Bachova absolutismu se hodně lidí stěhovalo do jiných zemí i někteří obyvatelé Litomyšle raději změnili bydliště ze strachu stíhání tajnou policií, o kterou Bach rozšířil řady stávajících

⁸⁴ *Tamtéž*, s. 223.

⁸⁵ *Tamtéž*.

⁸⁶ *Tamtéž*.

⁸⁷ *Tamtéž*, s. 224.

⁸⁸ *Tamtéž*, s. 225.

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 227.

policistů. Vyskytovalo se hodně udavačů a z toho důvodu se dalo důvěrně a otevřeně mluvit pouze se svými blízkými. Stěhování bylo i projevem nesouhlasu s jeho formou vlády.

Navrátím se v této pasáži textu k litomyšlské tiskárně. V roce 1852 přešla z majetku Františka Berga do rukou jeho zetě Antonína Augusta. Vydávány byly tituly Jana Nerudy, Vítězslava Háška nebo Sebrané spisy Boženy Němcové. Dále periodika s názvem Obrazy života vydávané od roku 1860, o rok později zde vycházel regionální týdeník Hlas Litomyšle, který byl po půl roce zrušen, nebo také pedagogické periodikum s názvem Pěstoun moravský.⁹⁰

V roce 1859 byl propuštěn ministr vnitra Alexandr Bach a o dva roky později byla vydána oktrojovaná ústava. Pravomoc vlády, kterou získala díky nově vydané ústavě, vzrostla. Přesto nastal nový trend v podobě zakládání spolků. Hodně se v nich řešily politické problémy a aktivity.⁹¹

V Litomyšli byl jeden z předních spolků Beseda, vznikl v roce 1859,⁹² a byly v něm nejvíce probírané různé proudy litomyšlské politiky hlavně týkající se otázky jazykové.⁹³ Jednalo se o debatní, čtenářskou uzavřenou společnost. Členy spolku byli například dr. František Brauner, filosof Josef Durdík nebo Alois Jirásek, kteří vyvažovali českou stranu spolku, který byl dvojjazyčný. Díky tomu vznikaly spory. Výsledkem gradace byl úpadek spolku a jeho činnosti.

Po stránce kulturní ovlivňoval život měšťanů hlavně pěvecký spolek Vlastimil, který vzniká v roce 1862.⁹⁴ Spolek obstarával hudební doprovod při jednotlivých akcích nebo oslavách či výročích. Kulturní dění ovlivňovala také Jednota divadelních ochotníků, která navazovala již na činnost z první poloviny 19. století.

„Od 15. století téměř výlučně české město Litomyšl ze sebe v 60. letech 19. století setříslo vnější německou slupku, a to i ve správních orgánech, kde dosud měla němčina silné postavení.“⁹⁵ Značné projevy toho jsou v roce 1864 v obecních zastupitelstvech. U voleb se volilo 36 členů ze tří volebních sborů, tedy z každého 12 členů. Převládaly zvolením střední vrstvy. Rozhodlo se užívat český jazyk pro komunikaci i úřední zápisy.⁹⁶ Litomyšl se vzpamatovávala z postupného odstranění německého závoje, kterým byla přikryta: „Litomyšl koncem 60. let 19. století nabývá podobu českého města, které nemá velký průmysl,

⁹⁰ Tamtéž, s. 228.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² VOBEJDA Ondřej, *Obecní samospráva v Litomyšli v letech 1865 – 1914*, Brno 2014, s. 30.

⁹³ SKŘIVÁNEK M., *Litomyšl 1259 – 2009*, s. 231.

⁹⁴ VOBEJDA O, *Obecní samospráva*, s. 31.

⁹⁵ SKŘIVÁNEK M., *Litomyšl 1259 – 2009*, s. 232.

⁹⁶ Tamtéž.

*zato však je v něm bohatá kultura, osvěta a čilý společenský život.*⁹⁷ V celé Litomyšli se do doby porevoluční, nezměněné novými zastupitelstvy mluvilo německy. Vyučovalo se německy, český jazyk ve městě přítomen byl, ale schovával se v hlubokých zákoutích města. Používal se zřídka kdy a pokud ano bylo to v domácnostech. Když byl český jazyk posvěcen k úřednímu použití a v běžném životě stejně tak, následoval i jeho příchod ve vzdělání, jako hlavního. V roce 1866 byl prohlášen Vavřincem Cinkem za přední vyučující jazyk a gymnázium v Litomyšli se stalo českým. Později se němčina stala pouhým nepovinným předmětem.⁹⁸

Spolková činnost v Litomyšli se rozmáhala znatelně. Některé ze spolků sloužily kromě řešení politických problémů k pobavení lidu nebo odreagování. Každý mohl projevit své stanovisko k danému problému, byl dán prostor pro vlastní názor, na jehož základě se dalo dobrat k řešení. Ve spolcích vycházejí na povrch znaky demokracie. Existovalo více možností jak spolek založit, jedna z nich byla vystavěna na odnožích, čili spolky vznikaly na základě toho, že jejich hlavní sídla byla v jiných a větších městech (Praha, Vídeň). Další možnost byla založit spolky místní, které byly podobné svou činností již založeným spolkům. Většina spolků, které v Litomyšli vznikly, měla určitá kritéria pro přijetí různých členů. Nebyla majetková, týkala se postojů uchazečů na dané společenské situace, proto se ve spolcích mohli potkat i lidé z různých vrstev. Jedním z takových byl jistě spolek Hnízdo kosů litomyšlských, založen v roce 1889,⁹⁹ jako odnož řídicího hnízda v Chrudimi.

Na postu purkmistra v těchto letech byl Jan Janouš, který se snažil prosadit vybudování reálné školy, ale protože bohatší měšťané projekt nepodporovali, nijak se nedařilo. Do města se v letech prusko-rakouské války, kdy Litomyšl často pochodovali vojáci, dostala cholera. Janouš se snažil udělat vše pro pomoc lidu, za to byl při odchodu Rusů vyznamenán a na jeho počest byl uspořádán pochod jako vyjádření díků. Dokonce byl zvolen i do zemského sněmu pro obvod Litomyšle a Poličky v roce 1867.¹⁰⁰ Starší obyvatelé města s ním měli stálé neshody, snažili se Janouše eliminovat, aby neměl kontrolu nad finančními zdroji města. Janouš po neshodách sám ze zastupitelstva odstoupil. Dalším zvoleným do funkce byl Václav Faltys v letech 1873 - 1882¹⁰¹. V sedmdesátých letech vznikla samosprávná jednotka tzv. Osada města Litomyšle, která měla sloužit ke kontrole nad tamějšími pozemky. V roce 1882 byla vystavěna železniční trať mezi Vysokým Mýtem,

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 239.

⁹⁸ LAŠEK František, *Oživené litomyšlské paměti*, Litomyšl 1940, s. 26.

⁹⁹ VOBEJDA O., *Obecní samospráva*, s. 29.

¹⁰⁰ *Tamtéž*, s. 34 – 35.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 35.

Chocní a Litomyšlí, což umožňovalo lepší a rychlejší spojení pro měšťany. V roce 1891 bylo založeno městské muzeum. Tehdy byl čerstvě zvoleným starostou jeden ze zakladatelů litomyšlské Besedy Josef Knitzer (od roku 1891 do 1893), který se snažil o prosazení dvojjazyčného krajského soudu u výboru města, což se nezdařilo.¹⁰² Dalším ve funkci starosty byl Theodor Slavík do roku 1901, v jeho období byly pro město vystavěny vodovody a vodojemy.

¹⁰² *Tamtéž*, s. 36.

3. Analýza dvou litomyšlských měšťanů

Pro lepší zodpovězení, co přesněji znamenala performance vlastenecké role v 19. století, jsem se ve své bakalářské práci zaměřila na dvě osoby. Budu je analyzovat základě jejich činů, chování a dále na tom stavět své závěry. Jedná se o metodiku Ervinga Goffmana, kterou demonstruje ve své knize s názvem *Všichni hrajeme divadlo*. První ze dvou osob, které podrobím ve své práci rozboru, je spisovatelka Teréza Nováková, druhou osobností bude Mauric Remeš, který se stal lékařem. Budu tak moci v závěru porovnat dvě odlišné osoby.

3.1. Teréza Nováková

O Teréze Novákové lze říci, že byla ženou mnoha tváří: matka, manželka a dobrá přítelkyně pro své známé okolí, ale také spisovatelka. Psala romány inspirované životy skutečných lidí, s nimiž se za svého života potkala, dále popisovala krajinu svého domova, která ji ohromovala a mimo jiné se zabývala i korekcí prací ostatních spisovatelů v jejím blízkém okolí. Kromě její literární činnosti se vryla do paměti litomyšlských obyvatel svou dobročinností a přednáškami o slavných osobnostech, které ji zároveň inspirovaly v její tvorbě. Jejími hlavními literárními vzory byly Karolína Světlá a Magdalena Dobromila Rettigová. Mimo jiné jedna z mnoha stránek Teréziny osobnosti byla feministická. Zabývala se pomocí ženám v základních lidských aspektech života, ale i po stránce vzdělání.

Ačkoli se spisovatelka narodila v Praze, velmi přilnula k východním Čechám kvůli jejich kráse, kterou zde za svůj život objevovala. Jednalo se i o její přijetí do kolektivu obyvateli Litomyšle mezi sebe. Přestěhovala se do Litomyšle poté, co se provdala za svého manžela Josefa Nováka. Přestože nežila v Litomyšli po celý svůj život, zůstane navždy svou činností spojena s tímto městem a krajem.

3.1.1. Narození a původ spisovatelčiny rodiny

V této pasáži textu budu vycházet převážně z fondu Terézy Novákové uloženém v Archivu regionálního muzea Litomyšl a z knih autorů Zdeňka Nejedlého, Josefa Páty a Arneho Nováka uložených ve stejnojmenném fondu.

Spisovatelka se narodila do německé rodiny Lanhausových dne 31. 6. 1853 v Praze na Novém městě v ulici Žitné č. 525.¹⁰³ Rodiče spisovatelky se jmenovali František Lanhaus

¹⁰³ PÁTA Josef, *Teréza Nováková*, s. 5.

a Arnoštka Deutschová. Společně ji vychovávali v lásce k české vlasti, ale i německé. Krátce se zde zmíním o Teréziných předcích, jelikož nepřímo ovlivnili její výchovu, kterou ji rodiče darovali, vzešla sice z dvou německých rodin, ale zcela odlišných.

Z otcovy strany se jednalo o rodinu Lanhausových žijící v Hradci Králové, kde František vystudoval. Byl to hodný milý mladík, ale dost flegmatický. Proto když byl párkrát pozván na návštěvu k rodině Deutschových, jelikož se přátelil s Arnoštky bratrem, byl seznámen se zcela jiným prostředím. Rodina Tereziny matky pocházela z Jihlavy, po několika letech se však přestěhovala do Prahy a nakonec zakotvila napevno ve Vídni. V domácnosti mělo hodnotnější váhu slovo ženy, matky Deutschové, která budila velký respekt jako vůdčí osobnost. Zastávala zde hlavu rodiny. Dívky musely plnit její příkazy, chlapci také, ale na děvčata bylo apelováno více. Přes přísnou výchovu vyrostla Arnoštka, Terézy matka v jemnou, milou a poslušnou mladou dámu. Dcery odmítly, vdala se Arnoštka za Františka Lanhause. Sňatek jí domluvila matka. Čerstvě sezdání manželé se odstěhovali do Prahy žít vlastní život.

Z výše poznamenaného je jasné, že oba rodičové byli z naprosto jiného prostředí. Arnoštka vychována přísnou rukou dominantní matky razící heslo poslušnosti a otec rodinou přizpůsobenou českému životnímu stylu benevolence, však nikoli potlačující svůj původ. Z toho vyplývá lehce přísnější, ale vlídná výchova mladé Terézy. Domácnost, v níž malá Teréza vyrůstala, sice byla zcela německá, ale ne nijak tvrdá. Otec do výchovy zasahoval, ale pro svou flegmatickou povahu dával větší prostor manželce, navíc Arnoštka byla zvyklá z dětství na dominantní postavení ženy v domácnosti.

3.1.2. Malá Teréza a její vzory

Jak již výše znamená manželé Lanhausovi byli oba Němci, žijící v Praze, kteří přilnuli k životu v české zemi. František uměl česky velmi dobře, osvojil si jazyk v době svého studia (stýkal se s českou společností), ale matka se český jazyk nikdy dobře nenaučila. Ne natolik, aby jí byla schopna komunikovat, proto se v domácnosti mluvilo německy.

Přes používání německého jazyka se v domě zpívaly české písně, které dcerku učil tatínek. Byl členem spolku Umělecká beseda a často o jeho činnosti v domácnosti vyprávěl. Pro malou dívku to bylo velmi inspirativní. Rodina Lanhausových byla dobrým příkladem toho, že německá krev v žilách nemusela nutně znamenat náklonnost k oné národnosti. Na Terezu jako malou působily dva vlivy. Německý z původu rodičů a do něj se vkrádal český z prostředí, kde žili. Otec Terézy se mezi českou společností cítil lépe, ale horlivým

českým vlastencem nebyl. Pracoval jako úředník České spořitelny, kde se pohyboval v německých kruzích, nechtěl vybočovat, a proto byl nakloněn i německé národnosti.¹⁰⁴

Terézu otec učil češtinu, ale jinak se v její výchově příliš neangažoval, jak bylo již řečeno výše v textu. Ačkoli byla matka přísná, nebyla jako matka Deutschová a s Terézou si byly velmi blízké. Arnoštka se nesnažila být přeúčenou Němkou, ale netajila se tím, že u sporů Němců a Čechů stála při české straně, jelikož na ní bylo i právo, což považovala za správné. Její stanovisko dokládá i zde citovaná pasáž z knihy Zdeňka Nejedlého: „*Pani Lanhausová dovedla tak ostatně smýšleti i v jiných takových případech, jako ve válce francouzsko-německé r. 1870. I tu nijak nestránila Němcům, nýbrž naopak zjevně sympatizovala s Francouzi, protože v tom, jak s nimi Němci jednali, viděla křivdu.*“¹⁰⁵ Svými názory a postoji vychovávala dceru. Na základě svého přesvědčení nechala děti docházet do české školy.¹⁰⁶

V době studií si mladá spisovatelka našla své vzory, kterými jí byli velikáni české literatury jako Kollár, Klicpera nebo Jablonský.¹⁰⁷ Nejvíce ji zaujala tvorba jejího učitele na studiích v Praze, H. V. Tůmy, který přednášel o literatuře. Upoutali ji i další tvůrci jako Svatopluk Čech nebo poezie Byrona či Schillera.¹⁰⁸ Její vážně myšlená literární činnost započala v 16 letech. Otec ji zasvětil do kulturních krás Prahy, české hudby a divadla. Již v tomto období svého života byla nakloněna české vlasti a toto pouto bylo postupem času více utvrzeno a posíleno.

3.1.3. Mladá slečna

Již ze zápisníku¹⁰⁹ Terézy Novákové je znatelné, že byla velmi vášnivým člověkem, pokud se pro něco nadchla z jejích roztěkaných zápisků. Zajímavostí je, že kromě svých všemožných zápisků si v sešitech vedla i rozvrh a psala známky získané z jednotlivých předmětů, kde jsem shledala, že český jazyk jí šel ve škole lépe než německý.¹¹⁰

Již v útlém věku rozhorleně sledovala skutečněný pochod na počest Františka Palackého a přála si být jeho součástí. Účastnila se položení základního kamene Národního divadla a shledala tuto událost velmi vzrušující a krásnou. Chtěla se účastnit i jedné demonstrace, ale matka k tomu nesvolila. Účastníky těchto akcí hluboce obdivovala, viděla

¹⁰⁴ NEJEDLÝ Z., *Teréza Nováková*, s. 43.

¹⁰⁵ *Tamtéž*, s. 44.

¹⁰⁶ Teréza Nováková docházela do ústavu Františky Svatavy Amerlingové. *Tamtéž*, s. 45.

¹⁰⁷ NOVÁK Arne, *O Teréze Novákové*, s. 13.

¹⁰⁸ PÁTA J., *Teréza Nováková*, s. 6.

¹⁰⁹ ARML fond Terézy Novákové, karton 4, př. č. 1915P, *Zápisník Terézy Lanhausové 1874*.

¹¹⁰ ARML fond Terézy Novákové, karton 4, př. č. 1916P, *Zápisník Terézy Lanhausové 1871*.

v nich hrdiny. Teréza si začala uvědomovat, že hlavními činiteli v hnutích a demonstracích byli muži, nikoli ženy. V pozdější době se snažila pro ženy a jejich postavení konat co mohla, ale nikdy nepatřila k těm radikálním typům bojovnic za svobodu. Tehdy si pevně vyvolila jeden ze svých prvních ženských vzorů, jímž byla Karolína Světlá, kterou matka dokonce osobně znala. Další z nich byla Františka Svatava Amerlingová, do jejíž školy docházela na studia.

Její bouřlivé nadšení k rebelii v ní stále více posilovala četba odbojových knih od autorů Chocholouška, romány G. Pfliegera nebo práce od výše již zmíněných idolů např. Schillera. Nejvíce si však oblíbila Byrona¹¹¹ (po Byronovsku se označovala jako Thyrza). Tituly, které četla si i jmenovitě psala do zápisníků, například Obrana jazyka slovanského (Balbín), periodikum Osvěta (deset dílů u několika ročníků), Mluvnice česká (Vlasák), Mineralogie (v německém jazyce) a spoustu dalších.¹¹² Její seznam knih byl poměrně pestrý a velmi obsáhlý. Sama též psala a svým poznámkám či příběhům často říkala črty. Jednou se odhodlala poslat svou práci do časopisu Květy, kde ji odmítli.

Po uvedení do společnosti mladá Teréza Lanhausová vyrostla v znalou, sečtělou slečnu se stále bouřlivější duší. Znovu a jinak poznala v pražské společnosti dr. Josefa Nováka, jelikož byli seznámeni již jako učitel a žačka. Tehdy Terézu nezaujal, povahy měli rozdílné, ale v době, kdy poznávala jiné mladíky na plesech aj. akcích, ji svou odlišností upoutal. Zjišťovala si o něm informace, při nichž objevila jeho nemajetný původ. Měla ho ještě raději, když věděla, co vše sám dokázal.¹¹³ Matka se o poměru mezi nimi dozvěděla a požehnala jim, v září roku 1874 se konaly zasnuby a o dva roky déle svatba. Jelikož byl její manžel jmenovaný profesorem na litomyšlském gymnáziu, jejich život se přesunul z pražského prostředí do litomyšlského maloměstečka. Ačkoli jí bylo zatěžko opouštět rodinu, přátele a známé prostředí Prahy, hned měsíc na to ji s manželem odjeli.

3.1.4. Litomyšlská dáma a její činnost

Manželský pár přicházel do města, kde: „*Ženská generace litomyšlská žila v tradici hospodyňských dýchánek Magdaleny Dobromily Rettigové, sledujíc při tom se živým zájmem i jazykem všechno dění městské.*“¹¹⁴ Občané se projevovali více prostřednictvím aktivit

¹¹¹ NEJEDLÝ Z., *Teréza Nováková*, s. 54–55.

¹¹² ARML fond Terézy Novákové, karton 4, *Zápisník Terézy Lanhausové 1871*.

¹¹³ Sám si na studia vydělal, a dokonce posílal peníze i své chudé rodině. Aspiroval také na titul doktora filosofie, kterého se mu podařilo dosáhnout.

¹¹⁴ PÁTA J., *Teréza Nováková*, s. 8.

ve spolcích, které pro ně byly odreagováním. Kromě těchto místních povyražení, jarmarků a sobotních trhů, byla Litomyšl klidným městem.

Manžel byl Teréze vždy oporou, nejen v životě, ale i z hlediska její tvorby. Jelikož vyučoval český jazyk a literaturu na litomyšlském gymnáziu, radil ji i po stránce gramatické. Přes podporu Josefa vztah Terézy k městu z počátku dobrý nebyl, myslívala často na velmi vzdálenou Prahu. Jedním ze zajímavých rukopisů, který napsala, nazvala Lidové zvyky na venkovských městech v letech sedmdesátých. Spisovatelka se v něm otevírala maloměstečku. Přijela někam, kde nikoho neznala, panoval u ní strach z nového prostředí, Litomyšl byla oproti Praze úplně jiný svět, pokrokové velkoměsto ve srovnání s tímto prostoduchým maloměstským prostředím. V počátku jejích textů vyplývá nelibost nad jejím novým bydlištěm hlavně kvůli měšťanům Litomyšle. Jakoby na ně pohlížela povýšeně v momentě, kdy ve své hlavě srovnávala rozdíly s Prahou.

Spisovatelka ve svém textu Lidových zvyků shledává, že než se Praha začala modernizovat lepším přenosem informací a komunikace, u některých jedinců převládal německý element.¹¹⁵ Postupně se různé tradiční slavnosti a akce města rušily v některých případech i zakazovaly, z důvodu krádeží a výtržností. Praha, jako velkoměsto získala jiný vzhled. Oproti tomu maloměsto mělo své kouzlo: „*Lidový, „starosvětský“ ráz bylo zvolna jen málo znáti, měšťanstvo a inteligence odkryty sice své češství, nikoli však svou osobitost' a nižší vrstvy lidu, promísené přívalem přistěhovalců všeho druhu ztrácely svůj konservatismus a stávaly se spíše půdou pro nové, převratné myšlenky a směry.*“¹¹⁶ V této době bydleli Novákovi v části města Záhrad'. Po perných časech (smrt matky a některých z dětí) nadcházelo uvykání si na prostředí a sblížení se s lidmi z města. Teréza pozorovala všední život obyvatel na malém městečku. Z blouznivé romantičky se postupně stávala chápající realista. Její iluze bezstarostného života, který okolo sebe vídávala v Praze, se měnily. Ocitla se na maloměstě a z naivní mladé dívenky se v Litomyšli začala rodit mladá silná žena s nadšením pro kraj, kde našla nový domov.

Vstup do společnosti měšťanů, kteří se s ní dlouho nestýkali a ani slůvkem o ni nezavadili, ji zajistila její první přednáška uskutečněná roku 1882 k příležitosti otevření jedné z prvních mateřských škol ve městě. Přednáška získala na obdivu i popularitě a dokonce byla otištěna v periodiku Jitřenka v Poličce,¹¹⁷ které existuje dodnes pro místní obyvatele. Tématem proslavu byla Karolína Světlá, která na výtisk po nějaké době v novinách natrefila,

¹¹⁵ ARML fond Teréza Nováková, karton 5, př. č. 1883, *Lidové zvyky na venkovských městech v letech sedmdesátých*, s. 2.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 3.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 10.

přečetla si ho a napsala Teréze, že její tvorba se zdá být nadějnou, proto v ní má pokračovat.¹¹⁸ Přednášela i o životě Magdalény Dobromily Rettigové a to v litomyšlském spolku Beseda při příležitosti výročí jejich narozenin.

Nereferovala jen o ženách, ale např. o Bedřichu Smetanovi, jeho díle i jeho památce.¹¹⁹ Z přednášky Terézy je patrná velká úcta a obdiv, který ke spisovateli chovala. Popisuje jeho tvorbu jako naprosto neuvěřitelnou. Dle jejího pohledu a ve svých rukopisech o něm píše, že dokázala při poslechu hudby otevřít svou mysl a překonat žal. Poznamenává reakce tehdejších lidí na tvorbu skladatele, jehož některá díla vešla tehdy v zapomnění, jako *Templáři na Moravě*. Braniboři v Čechách měli špatné kritiky a *Prodaná nevěsta* nebyla pochopena, tak jak byla myšlena.¹²⁰ Odehrává se ve vesnickém prostředí, sepsaná a sestavená z hlubokých podstat národa, jež někteří nejspíš nezaznamenali. Teréza zvýrazňuje vlastenecký podtext v Smetanově tvorbě. Dnes po letech ji zná každý a je si vědom symboliky v jeho díle. Další postřehy v přednášce zahrnují i dění města Litomyšle v 80. letech.¹²¹ Mladí studenti, kteří Smetanovo dílo znali, pro něj zorganizovali slavnost odhalení pamětní desky, na níž byl pozván. Teréza o něm zde měla přednášet proslov od Jaroslava Vrchlického. Celé dění se odehrávalo v divadélku na zámku. Bedřich Smetana se na slavnost dostavil a vychutnal si poctu jemu vzdávanou v rodinném kruhu.¹²² O to více ho těšilo, že ho rodiště takto vítalo a jeho tvorbu ocenilo. Tvorba Bedřicha Smetany hned každého neoslovila, ale stalo se tak po nějaké době, že byl Bedřich velmi proslaven. Zasloužil si slavnost na svou počest ještě za života přichystanou.

Terézy literární tvorba směřovala od romantických vzpomínek na její dětství k propracovaným románům zakládaným na skutečných příbězích a lidech. Právě v nich vykresluje různé charaktery lidí. Nostalgie ji provázela, dokud si na maloměsto litomyšlské nezvykla. K navyknutí jí pomáhalo se vypsát ze svých pocitů a strastí v románech, alespoň si částečně přivykala na Litomyšl. Své dílo shrnula v souborech s názvy: *Z naší národní společnosti*, *Z měst a ze samot*, *Kresby a črty*¹²³ a romány inspirované skutečnými příběhy lidí z okolí nesly názvy jako např. *Drašar* (o vlasteneckém knězi buditeli) či *Děti čistého živého* (osudy východočeského lidu shrnuty v povídkách). Inspiraci pro své povídky a příběhy hledala mezi litomyšlskými, poličskými nebo skutečskými lidmi, které pravidelně

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ ARML, fond Terézy Novákové, karton 4, př. č. 15/87/10, *Rukopis přednášky Terézy Novákové o Bedřichu Smetanovi*.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Tamtéž.

¹²³ PÁTA J., *Teréza Nováková*, s. 11.

navštěvovala. Tento její druh studia života místních obyvatel v Litomyšli i v okolí byl přínosem pro Národní muzeum v Praze, ale i pro Náprstkovo muzeum. Ráda hodně cestovala po východních Čechách a z jejích črtů, které si psala z cest, vznikla posléze práce Potulky po Čechách východních.¹²⁴ Psala studii s názvem Český kroj, kterou do souboru zařadila Národopisná výstava československá v Praze. Z jejích dalších studií vzešla úvaha s názvem O rozličném nádobí a náčiní na Litomyšlsku a spousta jiných prací a studií tištěných například v Národopisném sborníku.¹²⁵

Teréza měla také shromážděnou sbírku, kterou dokončovala okolo roku 1889 z města i okolních obcí Litomyšle. K tomuto zjištění mi posloužil text o Teréze Novákové psaný paní Tyršovou.¹²⁶ Mnohé kusy zachránila těsně před jejich zkázou a sbírka došla patričního ocenění. Když potřeboval někdo soubor krojů a krásných výšivek půjčit, bez problému přání vyhověla. Vyzdobila a doplnila litomyšlskou světničku a v této věci komunikovala právě s Tyršovou 6. 12. 1892.¹²⁷ Jednalo se hlavně o předměty umístěné ve vystavované světničce, jako loktušku, šátek, kabát etc. Sbírkou částečně odkoupil muzejní spolek. Práce na shromáždění exponátů do světničky ji zabrala dost času, projížděla tehdy vesnice i kvůli pamětníkům a jejich cenným postřehům. Z textu paní Tyršové v novinách cituji úryvek: „*Bez nadšení a obětavé práce Terezy Novákové byly by jistě zanikly poslední stopy vysoce zajímavého a rázovitého lidového umění na Litomyšlsku a Vysokomytsku. Zachovala je, jako zachovala ve svém literárním díle památku na svébytnost typických povah kraje, který jí dlouholetým pobytem přirostl k srdci.*“¹²⁸

Náplní života Terézy kromě její literární a sbírkotvorné činnosti, byla výchovná a vzdělávací činnost hlavně u mladých dívek a dospělých dam. Usilovala o založení Spolku dam a dívek v Litomyšli, k němuž došlo jejím přičiněním v roce 1885 a sama Teréza byla v druhém roce existence sdružení zvolena předsedkyní.

3.1.5. Činnost Spolku dam a dívek s Terézou v čele

Literární činnost Terézy a její počiny ve Spolku paní a dívek představují prostředí, v němž žila. V dopisech pro spolek psávala, že nečekala, že by někdy mohla být součástí něčeho tolik přínosného svou činností pro okolí. Rozhodla se proto vložit plné úsilí do své

¹²⁴ Byly však vydané až po jejím skonu v roce 1913. *Tamtéž*, s. 12.

¹²⁵ *Tamtéž*.

¹²⁶ ARML fond Teréza Nováková, karton 1, př. č. 17/83/4, TYRŠOVÁ R., *Účast Terezy Novákové na národopisném bádání (dodatečná vzpomínka k dvacátému výročí její smrti.)*, Národní politika 1932.

¹²⁷ *Tamtéž*.

¹²⁸ *Tamtéž*.

činnosti a aktivit spolku. Spolek ji pomohl vypořádat se s těžkými chvílemi jejího života, o to více si jej cenila.

Činnost a aktivita spolku se ubírala především vlasteneckým a dobročinným směrem. Členky doufaly, že by uskupení mohlo být centrem pokroku v Litomyšli a místem porozumění vlasteneckému světu. Jedna ze zpráv o činnosti spolku z období 18. 4. 1886 – 12. 6. 1887 vypovídá o aktivitách spolku. Tehdejší předsedkyní spolku byla Teréza, jako místopředsedkyně byla zvolena Antonie Prošková. Již tehdy čítala skupina 152 členů. V záznamu schůze valné hromady jsou probírány změny na postech spolku (u pokladnice, zapisovatelka, správkyně knihovny¹²⁹ etc.). V průběhu výše zmíněného období, v letech 1886 – 1887, bylo konáno 12 schůzí. Zahrnuty sem byly i schůzky pěvecké, jež vedl sbormistr Fr. Vogner.¹³⁰ Ve spolku Teréza organizovala i přednášky vzdělávací například o osobnostech Elišce Krásnohorské, Boženě Němcové, Petru Bezručí, Jaroslavu Vrchlickém. Přednášel například Alois Jirásek nebo syn Terézy Dr. Arne Novák. O tématu České spisovatelky doby nejnovější přednášel právě syn spisovatelky.¹³¹ Teréza se snažila propracovat do spolku a prostředí Litomyšle tyto přednášky po co nejdelší dobu, aby stále posilovala a udržovala zájem o literaturu ve spolku i ve městě. Na přednášky mohli docházet i měšťané.

Členky spolku pořádaly výlety do přírody, jeden z nich vedl profesor Jirásek a přednášel na něm o poezii. O výletě je více psáno ve zprávě z let 1886 – 1887. Jednalo se o výlet do lesů Strakovských. Další akce, které spolek oslavoval, byly oslavy narozenin významných osobností. Jednou z nich pro ně byla např. Karolína Světlá, proto jí byla uspořádána domácí zábava. Na těchto akcích byla vždy hojná účast a výtěžek putoval na dobrou věc, jako třeba na chudé obyvatele města nebo na konta dobročinných fondů pro ženy. Další oslavou, kterou organizovala Teréza v roce 1894 bylo odhalení pomníku spisovatele A. V. Šmilovského. O této akci se jednalo již v letech 1886 – 1887 na schůzích spolku.¹³² Výtěžek z akce podpořil na dobročinné účely (chudý lid), zbytek částky byl darem pro muzeum a menší částku a zbytek výtěžku si ponechal spolek sám.

Teréza se snažila pomáhat i mimo Litomyšl v okolních vesnicích. V jednom z dopisů její korespondence je jasná žádost o pomoc a rady pro založení knihovny v Budislavy a v Kamenném Sedlišti.¹³³ Žádost psána pánům z muzejního spolku v Litomyšli, protože již v té době, tedy v roce 1890, zřídili mnoho knihoven v okolí města, jako například v Poříčí.

¹²⁹ Spolek odebíral různé časopisy, jako například *Ženské listy*, *Domácí hospodyně*, *Světlozor*, *Lumír* aj.

¹³⁰ ARML, fond Teréza Nováková, karton 1, př. č. 15/87/5, *Zpráva o činnosti Spolku paní a dívek 1886 - 1887*.

¹³¹ ARML fond Spolku paní a dívek v Litomyšli, karton 3, *Přednášky Spolku paní a dívek*.

¹³² ARML fond Teréza Nováková, karton 1, př. č. 15/87/5, *Zpráva o činnosti Spolku paní a dívek 1886 – 1887*.

¹³³ ARML fond Teréza Nováková, karton 1, *Korespondence*.

„Ze zprávy, která mne velice zajímala, poznala jsem na novo, jaký kus záslužné práce vykonali Jste četnými knihovnami venkovským obcím darovanými, zároveň připamatovala jsem si, že četla jsem kdesi před nedávnem zprávičku, jakoby o knihovnu posledně vypsanou nebyla se ucházela žádná z obcí okresů litomyšlského. Poptala jsem se zdali zde, v Budislavi, knihovny jaké mají a zvěděla že ani zde, ani ve které z nejbližších obcí přiškolených a přifařených obecné knihovny není (Kamenné Sedliště, Poříč atd.) I dovoluji si obrátiti se k Vám, velectění pánové s dotazem, zda-li byste uprázděné oné knihovny nechtěli přelaskavě dopřáti obci Budislavi, dosti rozsáhlé, s níž užívati by jí bylo lze i Kamenným Sedlištěm.“¹³⁴ Pro knihovnu v Budislavi byly vhodné podmínky, protože obyvatelé rádi četli a dokonce měli velké množství knih, kterými by do zřízené knihovny přispěli.

Spisovatelku fascinovaly tradice města, proto spolu s Antonínem Tomíčkem a prof. Dr. Pátou napsali o litomyšlském kroji v knize „Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku“¹³⁵ v roce 1891.¹³⁶ V těchto dobách se na blízkém moravském území lidé doslechli o činnosti spisovatelky v tomto směru a o výstavě, která se konala. Skrze zájem získala Teréza přístup k dalším kontaktům, např. k redaktorce Miloslavě Procházkové.¹³⁷ Dokázala svou prací zaujmout lidi velmi snadno a dokonce i ze vzdálenějších končin. Teréza při takových výstavách a akcích směle prostřednictvím své práce navazovala kontakty a přátelství.

Starostovi města Litomyšle, panu Laubovi, psala Teréza s prosbou vykonání stavby v Proseči. Jednalo se o vybudování železniční dráhy. Teréza argumentuje v psaní přesvědčivými informacemi o zdejších lidech, s nimiž se stýkala, protože se sama hodlala do těchto končin přestěhovat. Apeluje také na vztah poslance Lauba k místu.¹³⁸ Dále ho svým jménem o několik let později žádala o zavedení lokálky z Budislavi. Dokonce na to byly shromážděny finance od občanů z Budislavi i Proseče. V sousedních vsích (Poříčí, Kamenné Sedliště aj.) se také k tomuto počínu přikláněli.¹³⁹ Spolek dam a dívek si v čele s Terézou Novákovou získal oblibu u obyvatel města, ale i u jiných litomyšlských spolků. Členky byly zvány na veřejné akce, události ostatních spolků či společenské večery. Vždy za pozvání

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Napsána sice tato práce byla již v roce 1887. Vydali ji ale až o čtyři roky později v Olomouci, jako text, který pomůže lépe poznat kulturu českého lidu. Teréza se k tomuto tématu vrátila na některých stranách své studie, kterou napsala pro Národopisnou výstavu československou v Praze v roce 1895. Tamtéž.

¹³⁶ LAŠEK F., *Oživené litomyšlské paměti*, s. 35.

¹³⁷ Do její redakce psala poté Teréza do divčí přílohy „Včelka“.

¹³⁸ ARML fond Teréza Nováková, karton 1, př. č. 15/83/10, *Korespondence Terézy Novákové purkmistru Laubovi*.

¹³⁹ ARML fond Teréza Nováková, karton 1, př. č. 15/83/11, *Korespondence Terézy Novákové purkmistru Laubovi*.

nezapomínaly uctivě poděkovat, ať ústně či písemně. Spolek byl velice vážený a stejně tak jeho předsedkyně.

3.1.6. Deníky a poznámky spisovatelky

Z deníku z fondu jmenované spisovatelky jsem zachytila její povahu a myšlenky, psala si také zápisníky. Převážně jsou to záznamy o akcích, na které byla zvána jako např. ples Akademiků, taneční zábava u Mediků, Akademie či studentské věnečky.¹⁴⁰

Používala pro své zápisy hned tři jazyky a to angličtinu, češtinu a němčinu.¹⁴¹ Ke dni 14. 10. 1871¹⁴² je zde záznam, z něž je patrná i přítomnost budoucího manžela Terézy Josefa Nováka. Zápisky o jejich společných chvílích jsou psány nejvroucněji, z čehož je patrné, že k němu chovala upřímný a čistý cit.

Další obsah jejích poznámek z jiného zápisníku je z let jejího zasnoubení jako například konkrétní výpis o sezóně 1874 – 1875 například: „*Dne 8. listopadu hudební a pšvecká akademii uspořádala Um. Beseda ve prospěch pohoř. V Hlinsku. Na Žofíně; Dne 26. prosince na mši u Štěpána; Dne 18. ledna Akademický ples na Žofíně.*“¹⁴³ Akce zapisovala den po dni. Začínala datem konce října, hovoří o účasti na dobročinných akcích (výtěžek byl příspěvkem pro chudé děti), dále se zmiňuje o běžných událostech, které v Praze navštěvovala. V sezóně let 1876 – 1877 se již píše o litomyšlských akcích, ačkoli se stále účastnila i některých akcí v Praze jako třeba akademických plesů.¹⁴⁴ „*Taneční zábava akademiků litomyšlských dne 4 října 1876 u “hroznů“; Ples akademického čtenářského spolku v Praze dne 17 ledna 1877 na Žofíně; Ples ve prospěch chudých studujících c. k. gymnasia v Litomyšli dne 9 ledna 1877 v sále na Karlově; Ples sboru dobrovolných hasičů v Litomyšli dne 16 ledna 1877 na Karlově.*“¹⁴⁵ Velký počet akcí s vlasteneckým charakterem či dobročinnými úmysly se odehrávaly v hospůdce na Karlově v Litomyšli, kde se kromě večerních plesů konaných ve prospěch chudých konávaly i plesy hasičského sboru nebo ples sokolský. Dále Teréza zaznamenává hejtmanské akce a zábavy, také časy strávené v lázních, zámecké zahradě nebo zápisky z procházek po městě, v podobě zápisů den po dni jako tomu je naznačeno v citovaných pasážích textu.

¹⁴⁰ ARML fond Teréza Nováková, karton 4, př. č. 1916P, *Zápisník Terézy Lanhausové 1871.*

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ ARML fond Teréza Nováková, karton 4, př. č. 1915P, *Zápisník Terézy Lanhausové 1874.*

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž.

Ve svých diářích spisovatelka popisovala jednotlivé dny poměrně podrobně v některých případech. Z diáře psaného od roku 1911¹⁴⁶ se jedná o část jejího života, kdy se nacházela bydlištěm znovu v Praze. Ačkoliv někdy zapisovala chaoticky, zaznamenávala si, komu má poslat jaký dopis, dokument, list či kondolenci, pro dobrý přehled. Do těchto poznámek si často zapisovala práci s jednotlivými knihami, jednalo se o jejich korekci např. knihy Laichterovi. Kromě toho v diáři zaznamenávala i svůj fyzický stav, který nebyl dobrý. „ (2. leden 1912) Úterý. Noc byla špatná, několikrát jsem se dusila.; 16. července neděle ráno nedobré, návštěva p. dr. Pak po odpočinku a masáži v zahradě a v salóne (...) Večeře v jídelně a četba v posteli. Masáže bolestné.“¹⁴⁷ Její zápisy dále bývají jednotvárné, stále stejný popis dne. Někdy se v zápiscích objevila poznámka o její volnočasové četbě, ale hlavně odpočívala. Za Terézou docházel doktor pravidelně a občas i vícekrát denně, pro pozorování jejího stavu. Mezi churavěním se stále snažila pracovat na korekturách knih a četbě.

3.1.7. Opuštění Litomyšle a návrat do Prahy

Manžel Terézy byl opět převelen na jiné pracovní místo zpět do Prahy, což znamenalo, že po delším přivykání si na místo nového bydliště se museli manželé znovu stěhovat z jim drahé Litomyšle. Ve své korespondenci spolku z 9. 9. 1895 Tereza dává najevo svůj upřímný dík kolegům a kolegyním, nejen za oporu, ale zvolili ji také čestnou členkou.¹⁴⁸ „V červenci letošního roku v době, která zastírala mysl mou nejhlubším smutkem, překvapil mne mnohovážený Spolek paní a dívek v Litomyšli zvolením za svého čestného člena. Hned velectěné deputaci spolkové netajila jsem se s přesvědčením, že cti takové nijak nezasluhují (...). Netroufajíc si velevážené členy spolku odmítáním nezasloužené cti uraziti, předsevzala jsem si, že se činností co nejhorlivější vynasnažím zvolení svého hodnou se státi(...).“¹⁴⁹ Po celé době a všem, co se spolkem prožila a vykonala, se Teréza necítila hodna takového uznání. Byla velmi skromné povahy.

Teréza si nepřestala s členy spolku dopisovat, gratulovala jim k dosažení jejich úspěchů, či výročí spolku. Vybízela je, ať setrvají v obraze žen, které inspirují ostatní, stejně tak jako ony viděly vzory např. v Magdaleně Rettigové nebo Karolíně Světlé.¹⁵⁰ Stále zůstávala s Litomyšlí spojena. Nejen díky spolku, který jí pomohl překonat těžké chvíle v životě. S městem se sžila, stále ji zajímalo, co se v něm děje, proto jej navštěvovala a někdy

¹⁴⁶ ARML fond Teréza Nováková, karton 4, př. č. 190/6, *Diář z roku 1911*.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ ARML fond Terézy Novákové, karton 1, př. č. 15/83/2, *Korespondence Terézy Novákové Spolku paní a dívek*.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Tamtéž.

v něm přednášela. Spolek Teréze opětovně posílal přání k narozeninám a svátkům nebo ji členky jezdily navštívit na její narozeninové oslavy a potěšily ji dárkem. Rozloučit se s Litomyšlí bylo pro manžele Novákovy velmi těžké.

Po příchodu zpět do rodného města se nadále angažovala ve spolkové činnosti. Zapojila se do ženských spolků Minerva, Ústředního spolku českých žen a Ženského světa, jehož šéfredaktorkou se později stala.¹⁵¹ V té době postupně přicházela tragickými osudy o své blízké, nakonec i o manžela. Chtěla psaní už zanechat, ale nakonec to byla činnost, díky které se zbavovala žalu ze ztráty. V tuto dobu z ní byla realistka, psala práce bez idealistického zobrazování postav. Největší spektrum emocí bylo patrné v dílech s názvy *Z kamenité stezky* nebo *Výkřiky a vzdechy*.¹⁵²

Po těchto životních událostech se trvale odstěhovala na chalupu v Proseči, kterou zakoupila společně s manželem, kde po všech nemocech r. 1915 umírá. Přežil ji pouze její druhorozený syn Arne¹⁵³ a nejmladší potomek Jaroslav, který položil život na bojišti druhé světové války.

3.1.8. Odkaz spisovatelky

Dlouho po jejím úmrtí na ni bylo vzpomínáno, a aby se povědomí nevytratilo, tak na výročí jejího úmrtí se pořádaly slavnosti. V Litomyšli byla odhalena k její památce deska na domě spořitelny, kde bydlela.¹⁵⁴ Onen památník jí nechaly zřídít ženy ze Spolku paní a dívek v Litomyšli. K odhalení desky pro Terézu napsal Josef Páta o jejím příběhu, v němž vyzdvihuje především její oddanost a dobrosrdečnou duši. Její dílo pokládá za důležitou součást doposud zpracovaných děl o východních Čechách a prostředí venkova. Spisovatelka Teréza Nováková měla spoustu obdivovatelů, jedním z nich byla Antonie Popelková, která skrze úctu k ní a její práci napsala knihu *Za jeden hřích*.¹⁵⁵

Spolek paní a dívek po úmrtí Terézy Novákové založil k její památce fond na studijní stipendium pro chudé litomyšlské rodačky.¹⁵⁶ V roce 1922 byla na počest zemřelé Terézy, kolegyně ze spolku byla uspořádána pietní přednáška.¹⁵⁷

Údajný odkaz své matky poznamenal její syn Arne v textu, kterým pojednával

¹⁵¹ PÁTA J., *Teréza Nováková*, s. 16.

¹⁵² Tamtéž, s. 18.

¹⁵³ Arne se vypracoval na profesora Masarykovi univerzity a ujal se literárního díla matky a nechal roku 1926 vytisknout v Praze Sebrané spisy Terézy Novákové v 16. svazcích. PÁTA J., *Teréza Nováková*, s. 18.

¹⁵⁴ ARML fond Teréza Nováková, karton 3, Tisky pamětní desky.

¹⁵⁵ PÁTA J., *Teréza Nováková*, s. 20.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Tamtéž.

o češství své drahé maminky: „Štěstí, povznesení, kulturní ucelení a mravní prohloubení jednoho národa jest společným, zájmem všech jeho členů; nechat' společně k němu pracují, v míru, v dorozumění, rozdělice si úkoly podle svých schopností, individualit a prostředků. Podobná společná práce uspiší vzájemné poznání a tím i vzájemnou úctu; nelze si pomyslet, že by žena, pracující a snažící se po boku mužově, neustálila v něm – pokus není ducha omezeného neb nezdravě umíněného! (...) Práce ve velkém světovém rámci podle všeobecných pravidel jest zatím za poměrů stávajících nemožna, nemožna alespoň v jistých oborech. Zajisté i její čas přijde se vzdělaností stále se prohlubující, s humanitou vždy se třibící; až to bude, pak ona činnost pojímající miliony různorodé ve svůj koloběh ukáže se čímsi přirozeným, co dostavuje se bez zápasu pohlaví, plemen, politických činitelů. Nebude pak ani hradebních zdí, ani opovržení, ani závisti. Myslím, že onen den jest posud velmi vzdálen; zatím v pološeru obrany neskládáme, ženy ani muži, ruce v klín a konejme své kulturní úkoly!...“¹⁵⁸

Kromě pamětní desky na domě spisovatelky v Litomyšli byla umístěna pamětní deska rovněž i na jejím domě v Praze a také na myslivně v Budislavi. Dokonce jí zhotovili věrně podobnou sochu, která je v dnešních dnech umístěna na pozemku ZŠ v Proseči. Po Teréze byla pojmenovaná soutěž v Proseči pro mladé zdatné literáty začátečníky.

3.2. Mauric Remeš

Další člověk, kterého jsem zvolila pro analýzu, byl Mauric Remeš (počeštěný Mořic) lékař, přírodovědec, paleontolog.¹⁵⁹ Vybrala jsem si ho, protože v jeho případě lze velmi dobře postihnout transformaci identity, kterou absolvoval, když se sám učil českému jazyku. Fond Remeše Maurice v Archivu regionálního muzea obsahoval informace o celé jeho rodině, a proto jsem se v jeho případě zaměřila pouze na korespondenci a některé spisy, které psal a dostával. Není sice přímým litomyšlským rodákem, ale jeho rodina z otcovy strany vzrůstala z litomyšlských kořenů, kladl se v ní důraz na vzdělání. Rodinný dům Remešových se nacházel na Záhradí s číslem popisným 77, vlastnili jej od počátku 19. století, přesněji od roku 1809.¹⁶⁰ O rodině, je také psáno jako o jasně vlastenecké. Remeš v Litomyšli bydlel především v době svých studií na gymnáziu a po jeho dokončení se do města rád vracel, vzpomínal na svá školní léta a své mládí. Vydal se povoláním na stejnou cestu, jako jeho otec,

¹⁵⁸ NOVÁK A., *O Teréze Novákové*, s. 22.

¹⁵⁹ NOVOTNÝ Lubomír, *Svědék umírajícího času: Pozůstalost Mořice Remeše ve fondech Vědecké knihovny v Olomouci*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 15. odborné konference Olomouc, Brno 2007, s. 201.

¹⁶⁰ ARLM fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, př. č. 3763 P, *Litomyšl, idyla mého dlouhého života*, s. 3.

který byl také lékařem a bratr Maurice vystudoval práva.¹⁶¹ Pracoval jako docent ústavního a správního práva na české technice v Brně.

Nejpřínosnějším pramenem pro mou práci jsou ve fondu rodiny Remešových rukopisy plné vzpomínek Maurice, které zahrnují nejen jeho dětství, ale také obraz Litomyšle v době 19. století. Zpětně napsal i rukopis, který představuje Litomyšl v první polovině 19. století. Je tím jasné, že rukopisy napsal z důvodu uchování vzpomínek, ale z důvodu zpětného sepisování se dá počítat se zkrácením jednotlivých situací. Budu se níže v textu zabývat obdobími, kdy se nacházel v Litomyšli, tedy jeho dětstvím a studentskými léty, či údobím, kdy se o město zajímal.

3.2.1. Děťství Maurice

Mauric se narodil se 21. července v roce 1867.¹⁶² Vyrůstal ve městě Příbor v Moravskoslezském kraji, kde začal studovat gymnázium, které nakonec dokončil v Litomyšli. Jeho první návštěva Litomyšle se konala 16. července 1872.¹⁶³ Jezdívál na návštěvu za svými prarodiči a strýcem Karlem Remešem a jeho rodinou. Tehdy byl strýc Karel vnímán, podobně jako někteří z dalších členů rodiny, coby velký vlastenec.¹⁶⁴ Sledovali ho pro jeho nevhodnou činnost tehdejšího politického režimu. Karel byl litomyšlským rodákem a rodinu vychovával v českých dobových principech. Jako malý byl Mauric vychovaný k užívání německého jazyka ke komunikaci, shledal se u strýcovy rodiny s celkem odlišným prostředím, než na jaké byl zvyklý. O Litomyšli napsal text s názvem *Litomyšl, idyla mého dlouhého života*. Tehdy byl pětiletým chlapcem, když se do města poprvé přijel podívat za svými příbuznými. Vzpomínky, které se mu vybavily, jsou sice poněkud zkrácené, ale i tak velmi zajímavé.

Mauric si pamatoval nějaké záblesky míst, které za cestu viděl, když jel do Litomyšle. Projížděl přes Olomouc a Českou Třebovou spolu s bratrem a tetou, mladší sestrou své matky. Později se probudil již v domě své babičky a dědečka obklopen spoustou příbuzných, které všechny ani neznal. Kromě nich mu zůstal v hlavě obraz rodinného domu prarodičů a pohled na některá místa ve městě, jako na náměstí s radnicí, budovu reálky, gymnázium, zámek a zahradu, farní kostel a další budovy.¹⁶⁵ Již z toho je znatelné, že měl dobrou fotografickou paměť vhodnou pro svou budoucí profesi lékaře.

¹⁶¹ NOVOTNÝ L., *Svědék umírajícího času*, s. 201.

¹⁶² ARLM fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, př. č. 3763 P, *Litomyšl, idyla mého dlouhého života*, s. 1.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ ARLM fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, *Životopis litomyšlského rodáka*.

¹⁶⁵ Tamtéž.

V době Mauricovi první návštěvy města byla jeho matka Amálie rozená Sklenovská¹⁶⁶ navštívit svého manžela, otce Marurice, Bedřicha v nemocnici a nakazila se chorobou, na jejíž těžké následky zemřela v srpnu roku 1872.¹⁶⁷ Remeše zasáhla ztráta matky, velmi hluboko. Nadcházející roky trávili Mauric a jeho bratr často prázdniny u babičky a dědečka. K Litomyšli měl v tuto dobu blízko, a proto zde trávil hodně svého času. Blízko domu prarodičů byla hospůdka jménem Veselka. Jelikož měli babička s dědou dost svých starostí, mladí chlapci Remešovi často vyváděli různé lumpárny.

Rodina Remešova udržovala přátelské styky s některými měšťanskými rodinami nebo konkrétními lidmi v Litomyšli. Jednalo se o pana děkana Šantu, vážené měšťany Faltyse, Janouše, Krejčího aj. Dále i s níže postavenými lidmi v hierarchii města, jako pan Seidl (řezník), Kořenský (učitel obecné školy) a jiní lidé.¹⁶⁸ Je patrné, že se Remešovi chovali vždy velmi společensky.

Jeho chlapeckou oblíbenou literaturou byly Verneovky.¹⁶⁹ Nejraději měl dobrodružné cestopisy (výpravy kolem světa, za polární kruh atp.). Čtivem byl zcela pohlcen na nižším stupni gymnázia v době studia v Příboře. Když byl malý, otec mu citoval krátké úryvky z básně Jablonského s názvem Tři doby země české nebo mu převypravoval některé z pasáží práce Křest svatého Vladimíra od K. H. Borovského, které si Remeš celé zapamatoval. Byly to jeho jediné vzpomínky na český jazyk, před příchodem do Litomyšle, než se jazyk sám naučil.¹⁷⁰ Bratr, kromě toho že nesl občas výtisky Mauricovi, dokonce donesl báseň Borovského z Litomyšle lidem do Příboru a vzbudil tím veliký zájem o spisovatele především u dospělých, protože o jeho básni v těchto místech doposud neslyšeli, čímž Remešovi částečně pomohli k utvoření dobré reputace Borovského v Příboře.

3.2.2. Nový domov v rodišti otce

Jak už bylo poznamenáno výše, malý Mauric často rád jezdil navštěvovat své příbuzné v Litomyšli, až nakonec přestoupil do Litomyšle i na gymnázium v roce 1881. Tuto cennou informaci s dalšími, které zde použiji, jsem čerpala opět z rukopisu Maurice, tentokrát s názvem *Vzpomínky na Litomyšl*.

¹⁶⁶ HAVLÍČEK Jiří, *Osobní fondy uložené ve Vědecké knihovně v Olomouci Inventární studie a zpracování části písemných pozůstalostí Jana Kabelíka, Josefa Nešvery, Františka Polívky, Mořice Remeše*, Olomouc 2011, s. 64.

¹⁶⁷ ARLM fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, př. č. 3763 P, *Litomyšl, idyla*, s. 2.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 1.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 2.

¹⁷⁰ Tamtéž.

Čerstvě po ukončení námořnické Akademie přichází čas, kdy se Mauric zabydluje ve městě natrvalo.¹⁷¹ Chtěl se stát námořním důstojníkem, jak píše, ale rozmyslel se a raději se vrátil zpět k rodinným kořenům do města, kde na něj čekalo několik změn, jako třeba nové školní prostředí a jiný jazyk k učení. Na první návštěvě gymnázia ho doprovázel jeho otec Bedřich, využil příležitosti k setkání se svým starým známým A. V. Šmilovským, aby si vyměnili pár slov.

Přechod pro Maurice nebyl snadný, protože mluvil německým jazykem a přecházel na české gymnázium, což pro něj bylo opravdu těžké. „*Přecházel jsem z německého gymnázia svého rodiště bez veškeré přípravy do kvinty ústavu ryze českého. Divím se dosud, jak jsem mohl v poměrně krátké době zdolati velké obtíže, které v takovém případě skýtali i dobrému žáku klasické jazyky.*“¹⁷²

Nejen, že se cítil odstrčený kvůli jazykové bariéře, ale setkal se s určitou mírou nesnášenlivosti vůči němu.¹⁷³ Třída, do které přišel, byla sžitá jako jedna velká skupina, ale Remeš byl po nějaký čas hodně odstrčený, než ho přijali mezi sebe. Bylo to těžké období, pro nového chlapce, kterého považovali ho za Němce: „*Moji spolužáci chodili spolu od primy, mne nikdo neznal, považovali mne za Němce a chovali se ke mně upjatě a já se cítil opuštěným a cizím.*“¹⁷⁴ Učil se češtině sám podle slovníků, což je velmi pozoruhodné, že takovou překážku překonal. Pracoval na překladech opravdu zcela samostatně bez jakékoli pomoci od spolužáků, kteří si ho stejně nevšimli. Na gymnáziu pak překládali i různé texty a nejednalo se pouze o texty z němčiny do češtiny. „*Maje po ruce jenom slovníky německé, byl jsem nucen překládati i latinské a řecké texty nejdříve do němčiny a pak teprve do češtiny. Nikdo mi nepomohl ani slovem. Ač jsem svoji mateřskou řeč citem sobě ovládl, byla to přece jen práce velmi těžká.*“¹⁷⁵

Distanc spolužáků netrval příliš dlouho, protože jazykovou bariéru Mauric brzy překonal. „*Ale ku podivu rychle se všechno změnilo a ještě před Vánocemi jsem už docela zdomácněl.*“¹⁷⁶ Zde je skvěle patrný případ důležitého přeorientování Maurice Remeše a celé změny jeho identity. Sám se naučil jazyku a přizpůsobil kolektivu a to navíc v krátké době, což dokazuje, jak schopný mladý muž to musel být.

Remeš se po dobu studia na gymnáziu zabýval čtením různých prací. Mauric se zajímal o obsah a jádro celé práce, nerozlišoval čtení německých spisů nebo českých, jako

¹⁷¹ ARML fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, př. č. 3776, *Vzpomínky na Litomyšl*, s. 1.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ Tamtéž.

někteří lidé té doby. Z tohoto pohledu literaturu nevybíral. Další českou prací, kterou kdy četl kromě Borovského, byl román od V. Lužické s názvem Na zřícenině.¹⁷⁷ Po těchto znalostech získaných ze studia českých textů procházel Mauric postupně do nitra prací Aloise Jiráska v časopisech jako např. Světozor nebo Lumír.¹⁷⁸ Ač mu ne příliš výrazně záleželo na tom, zda je literatura česká či německá, stále více se přikláněl k heslu tehdejších studentů kolegu, které znělo: „... čeští studenti musí podporovati českou literaturu!“¹⁷⁹ Česká literatura ho velmi ovlivnila, ale zajímavé na tom bylo, že Jiráskovi si Remeš přečetl až po nějaké době, protože už v té době Jirásek učil na litomyšlské reálce a přitom psal.

Postupem času stoupal obdiv studentů k Jiráskovi daleko více. Mauric vzpomíná i na slavnosti na Karlově v Litomyšli. V hospůdce probíhaly oslavy událostí souvisejících s českou univerzitou na podzim r. 1882, Jirásek na této akci i přednášel.¹⁸⁰ Profesori se zde stýkali s měšťany, zemědělci i živnostníky a společně se bavili i jídávali nejen na těchto akcích, ale i na plesech nebo zábavách. Tyto akce byly dobrou příležitostí pro litomyšlské měšťany pro setkání s lidmi a poklábosení. Týkalo se to těch, s nimiž si často nestíhali pronést ani slůvko k pozdravu, když se viděli. V září 1883 píše Mauric o stěhování Jiráskových na hospůdku Buřvalka. V té době zemřel Remešovi strýc a vdova po něm, teta Maurice, se přestěhovala do hostince za Jiráskovými. Byli sousedy a Jirásek se o nich zmínil ve svých pamětech.

Remeš zde vzpomíná na okamžiky a zážitky, které prožil s profesorem Aloisem Jiráskem. Se spolužáky mu dali dokonce přezdívku „Jirka“, vyučoval je dějepis a věnoval se v něm dějinám hudby.¹⁸¹ Mauric ho vykresluje jako hodného a spravedlivého muže. Dále vzpomíná i na svého třídního profesora Josefa Nováka, který jím byl po tři roky. Manželkou profesora Nováka byla ji výše analyzovaná Teréza Nováková, spisovatelka. Protože Jirásek i Novák nebyli velkého věku, studenti dali přezdívku i doktorovi Novákovi. Byl pro ně „malý Novák, Nováček, doktůrek“.¹⁸² Často si spolužáci ve třídě profesora Nováka zesměšňovali více než jiné učitele a mnohdy zacházeli až příliš daleko. Ve vzájemném srovnání působí oba profesori jako tolerantní pedagogové, ale v bližším srovnání se zdá Alois Jirásek jako větší autorita oproti Josefu Novákovi, z kterého si žáci tropili žerty.

Remeš píše i o vystavění železniční tratě v roce 1883 mezi Litomyšlí a Chocní. Trať byla velmi k užtku nejen Mauricovi, ale i ostatním obyvatelům města, když dojížděli

¹⁷⁷ Vydán až později v roce 1913. Tamtéž, s. 3.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 4.

¹⁸¹ Tamtéž, s.5.

¹⁸² Tamtéž.

navštěvovat své rodiny. Mauric jezdil za příbuznými do rodného Příboru o svátcích. Jezdával pryč se svým známým z gymnázia Josefem Pouzou. Společně cestovali většinou i zpět, ale v prostorách ústavu se příliš neviděli, každý byl z jiného ročníku a také měl jiné zájmy.¹⁸³

Když Remeš dokončil gymnázium v Litomyšli, přesunul se na studia do Vídně, kde získal stipendium v letech 1885 - 1891.¹⁸⁴ Zde se se studentem Pouzou shledali znovu v Akademickém čtenářském spolku. Údajně také studoval ve Vídni, ale na právnické fakultě. Vzpomínali na léta litomyšlského studia. Mauric v té době jezdil při některých příležitostech domů a někdy se zastavil i v Litomyšli. Na město a školní léta často vzpomínal. Zde se Remeš naučil mnoho jazyků a rostl i jeho zájem o literaturu a přírodní vědy, spolu s rozvojem jeho inteligence a schopností. Kromě plné znalosti češtiny, kterou zvládl díky své pili a slovníkům se naučil i francouzsky, anglicky a polsky.¹⁸⁵

3.2.3. Dopisy přátel Mauricovi

S několika ze svých přátel, kolegů studentů z gymnázia v Litomyšli Remeš udržoval kontakt za pomoci korespondence. Spolužáci, se kterými si dopisoval, byli František Petr, Josef Gruber, ale nejvíce hlavně s Antonínem Zörnigou.

Nejstarší datovaná korespondence pochází z let 1884 od jeho věrného a upřímného přítele, jak se vždy podepisoval, Antonín Zörniga.¹⁸⁶ Často si psávali o škole a předmětech, neboť oba studovali medicínu,¹⁸⁷ jen s tím rozdílem, že Antonín na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě české a Mauric ve Vídni na nově zřízené lékařské fakultě. Navštěvovali tehdy jedny z předních osobností, jako přírodovědec Anton Kerner von Marilaun nebo mineralog Albrecht Schrauf.¹⁸⁸ Vídeňská fakulta byla proto kvalitou výuky mnohem výše, než pražská. Psávali si o svých předmětech nebo si posílali, poznatky z nich jednotlivě, jednalo se hlavně o terminologii z anatomie.¹⁸⁹ Také mu Antonín psával i o skladbě lidí, která se na jeho univerzitě nacházela. Společnost se zde skládala ze Slovanů, jak psal Remešovi. Studia byla zaplněna Chorvaty, Srby a Slovinci. Také zde zajímavě poznamenal, že se mu zdá, že dobu vyplňují spíše slova než skutky a často se jeví nesvornost,

¹⁸³ Tamtéž, s. 7.

¹⁸⁴ NOVOTNÝ L., *Svědék umírajícího času*, s. 202

¹⁸⁵ *Tamtéž.*

¹⁸⁶ ARML fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, př. č. 3779/28, *Dopisy spolužáka Antonína Zörnigy.*

¹⁸⁷ *Tamtéž.*

¹⁸⁸ HAVLÍČEK J., *Osobní fondy*, s. 65.

¹⁸⁹ ARML fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, př. č. 3779/1, *Dopisy spolužáka Zörnigy.*

kteřá pošlá jednoho proti druhému, bratra proti bratru.¹⁹⁰ Pražská univerzita byla zase rozdělena na českou a německou, kvůli silícím neshodám a rozporům.

V jiném z dopisů od bývalého spolužáka, Josefa Grubera je vysloven názor na srovnání vysokých škol v Praze a ve Vídni. Úsudkem Grubera je, že na lepší úrovni je vídeňská univerzita v porovnání s pražskou. Dostane se tam studentům kvalitnějšího vzdělání.¹⁹¹ Josef si stěžuje na některé z ústních projevů profesorů a i na některé informace jim sdělované. Dle jeho názoru jim bylo předáváno málo poznatků a tak si některé dodatečně dohledával v různých publikacích. Tím také lépe rozumí tomu, proč Mauric Remeš zůstal ve Vídni na studiích déle, než zamýšlel ze začátku.¹⁹² Ačkoli pražská část univerzity Karlo-Ferdinandovi stoupala a německé kvalitou výuky a zájmem studentů klesala, Vídeňská univerzita byla stále na vyšší úrovni než pražská. V korespondenci je poskytnut zajímavý pohled nejen na srovnání univerzit dle názoru Grubera, ale i Zörnigy, od nějž byl Remešovi poskytnut přehled národností, které se na univerzitě vyskytovaly.

Mauric se vždy sonđoval stav situace na daném místě, ať už v Litomyšli nebo v Praze. Informace, které mu přátelé poskytovali, často obsahovaly nové příspěvky v některých časopisech. Nejlepší přehled mu v těchto věcech podával věrný kamarád A. Zörniga. Z let 1885 mu píše o člancích i autorech z pražské Besedy v číslech 20. – 25. Zmíním zde některé z nich, jelikož přehled, který poskytuje Antonín Mauricovi, je opravdu bohatý. Některé z článků, o kterých mu napsal, byli Šimon Kostelník (napsal Miřijovský), Mrtvá země (Pokorný), Selské balady (Vrchlický), Na dívčím kameni (Mokřý) ze starších vydání Besedy se často zmiňoval o dílech S. Čecha, E. Krásnohorské, Liera nebo Heritese.¹⁹³ Kromě příspěvků z Besedy psal i o příspěvcích z pražské Libuše. Mauric se zajímal o literaturu a články v novinách, přesto že byl na studiích ve Vídni, zápal pro českou tvorbu ho neopouštěl.

V dalším z dopisů z roku 1887 Maurice Antonín informoval o konkrétnějším záznamu a dojmu z oslavy na počest Františka Braunera. Jako projev úcty Braunerovi se pořadatelé oblékli do národních krojů,¹⁹⁴ což považují za velmi vhodné vyjádření vděku a pocty za činnost takto schopného advokáta Braunera, který pro svou vlast vykonal hodně. Zörniga píše Remešovi, že je škoda, že se neúčastnil této slávy, protože dle jeho slov to byla velkolepá podívaná.

¹⁹⁰ ARML fond Remeš Mauric a rodina, kardon 1, př. č. 3779/28, *Dopisy spolužáka Antonína Zörnigy*.

¹⁹¹ ARML fond Remeš Mauric a rodina, kardon 1, př. č. 3777/3, *Dopisy spolužáka Antonína Zörnigy*.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ Tamtéž, př. č. 3779/1, *Dopisy spolužáka Antonína Zörnigy*.

¹⁹⁴ ARML fond Remeš Mauric a rodina, kardon 1, *Dopisy spolužáka Zörnigy*.

Kromě výše zmíněných informací byly obsahy dopisů prostředkem ke sdělování si doposud prožitého: „*Milý příteli! Píšu ti již z Litomyšle, kamž jsem přijel včera 1. září. Dříve jsem Ti nemohl psát, neboť jsem byl v Plzni. Přál bych Ti, abys zažil to co já. Císaře jsem viděl osmkrát. V plzni bylo mnoho cizích generálů, francouzských, anglických, ruských i tureckých, které jsem všechny viděl. Též viděl jsem bulharského knížete. Velice bylo to velkolepé. (...)*“¹⁹⁵ V korespondenci si Remeš s přáteli sdělují své dojmy z běžných denních událostí a slavností. Většina jejich dopisů začíná omluvou, protože všichni měli celkem bohatý program, jako studenti univerzit. V dopisech si vyprávěli i jak se měli o svátcích a co dělali ve svém volném čase. Volný čas vyplňovala činnost hraní na nějaký nástroj (housle, klavír) nebo vícedenní procházky.

3.2.4. Obrázek ze staré Litomyšle

Tato kapitola nese název přímo podle názvu rukopisu Maurice Remeše, vypovídá o prostředí Litomyšlském a zdůrazňuje jeho aktéry, tedy osobnosti, jež se přičinili k zvýraznění národa. V první řadě Remeš píše o manželích Rettigových.¹⁹⁶ U nich bych ráda hned pro začátek podotknu, že mají prostřední jméno značící jasnou náklonnost k vlastenectví. Jména obou manželů zní Jan Alois Sudiprav Rettig a Magdalena Dobromila Rettigová (za svobodna Artmannová). V případě Jana Rettiga se jedná o třetí jméno v pořadí Sudiprav, značící spravedlnost a u Magdaleny se jedná o druhé jméno Dobromila, které vyznačuje v srdci dobrotu člověka.

Jan Rettig psal česky rozsahově menší i větší texty, překládal do českého jazyka latinské klasiky Seneku, Horácia či Platóna.¹⁹⁷ Česky se učil sám ve vejvanovické škole, jelikož byl původem z německé rodiny a chodil do německé školy v Pardubicích, na gymnázium v Hradci Králové a studia zakončil v Praze. Magdalena se snažila snažit číst a psát česky, ale moc se jí to nedařilo, proto se držela spíše německého jazyka. Češtinu jí zdárně naučil až její manžel a Remeš dokonce píše, že z ní udělal pravou Češku. V roce 1834 nastoupil Jan Sudiprav do Litomyšle do funkce radního.¹⁹⁸ Ačkoli byli oba manželé vychováni po vzoru německém, stali se z nich čeští vlastenci podobně jako i Teréza Nováková. Což značí opět přerody z německé strany na českou, což se týkalo jazyka a zájmu o literaturu i jejich spisovatelskou činnost. S odstupem času jsou dnes oba stále jedni z prvních předních vlastenců.

¹⁹⁵ ARML fond Remeš Mauric a rodina, karton 1, př. č. 3779/37, *Dopis spolužáka Františka Petra*.

¹⁹⁶ ARML fond Remeš Mauric a jeho rodina, karton 1, př. č. 3764 P, *Obrázek ze staré Litomyšle*, s. 1.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž.

Mauric psal o jejich začlenění do litomyšlské společnosti jako o naprosto bezproblémové záležitosti. Bydleli na Toulovcově náměstí, které tehdy bylo menším čtvercem, než je dnes, ale stále se nachází kousek od hlavního Smetanova náměstí. Často se právě na Toulovcově náměstí rozprostíraly masné krámy, soukromé domy, škola.¹⁹⁹

Remeš neopomíná zmínit školy od počátku jejich existence v Litomyšli, které sahají až do 17. století.²⁰⁰ Přesunu se na časové ose přímo do počátku 19. století. Mauric popisuje od roku 1802²⁰¹ šestitřídní gymnázia s filosofickými třídami, které byly tři. Přičemž v roce 1842 mělo gymnázium jen dvě třídy.²⁰² Na čemž je snadno viditelný úpadek zájmu o vzdělání, ale dobrou vysvětlivkou je Remešův názor, a sice že čeština nebyla vyučována a proto počet žáků klesl. Mauric se dále zmiňuje přednášení na filosofii piaristou Bonifácem Buzkem, tzv. Bolzanem, které mělo pozvednout situaci národního cítění. Hlavně díky jeho svobodnému názoru, který byl na jeho přednáškách znatelný. Bolzano ho ani nijak neskrýval, tíhl ke Kantově filosofii. Mauric popisuje významné momenty pro Litomyšl, byly to však důležité momenty i pro národ, protože všechny z nich měly svůj význam.

Veřejnost potřebovala tahouna nebo osobu, kterou by následovali, co by udávala krok, jelikož se ve městě mluvilo německy od úřadů, škol až po domácnosti zámožnějších měšťanů, ve kterých se čeština stále zachovávala.

Mauric připisuje více vlasteneckých zásluh Magdaleně Dobromile Rettigové.²⁰³ Ve svém rukopisu vyznačuje práci jejího manžela, ale jí věnuje více pozornosti proto, že mohla povzbuzovat národní vědomí u měšťských rodin. Mohla působit přímo na lidi, v první řadě na ženy. Už před příchodem do Litomyšle se snažila působit na dívky a vybízela je ke čtení českých prací a k češtině vůbec.²⁰⁴ Snažila se na ženy zapůsobit, skrze kuchyň, což ji s odstupem času proslavilo nejvíce. Snažila se dostat nejen k mladým ženám, ale i k mužskému myšlení. Apelovala na obě pohlaví: „*povinností Čecha a Češky je přiznati se k matce zemi slovem a skutkem.*“²⁰⁵ Však to, že Mauric vyzdvihoval co by vlastenku více ji než jejího manžela, je téma hodné k diskuzi. Jistě měla svůj podíl na utváření společnosti a vliv na mladé dámy a ženy v Litomyšli i jiných městech, ale její manžel měl důležitou správní pozici radního. Právě on mohl svými rozhodnutími a názory ovlivňovat příkazy a nařízení ve městě, podávat zprávy nebo nápady výše nadřízeným. Možné však je, že v době,

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 2.

²⁰⁰ Piaristické gymnázium vzniklo roku 1640.

²⁰¹ Tamtéž, s. 3.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž, s. 4.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 4.

²⁰⁵ Tamtéž.

kdy Mauric psal tento text, byla Magdalena Dobromila velice zpopularizovaná coby vlastenka a její osoba v tu chvíli významem přerostla nebo spíše zastínila manželovu.

Remeš popisuje atmosféru Litomyšle jako sousedskou. Zdůrazňuje rok 1843, píše o P. Stanislavu Hankovi piaristovi, který založil čtenářský kroužek (50 členů), jehož skladba byla různorodá: piaristé, osobnosti, měšťané, úředníci, faráři, lidé z blízkého okolí, i hraběnka Valdštejn-Vartemberk byla členkou.²⁰⁶ Již před tímto kroužkem Mauric psal, že měl být v Litomyšli český kroužek, který se zajímal o češtinu s názvem Českobratrská jednota, v níž byli členy manželé Rettigovi, František Brauner nebo František Jelínek.²⁰⁷ S činností se museli skrývat za pěstování květin a vymysleli si i krycí jméno Řád květinový. Skrývali aktivitu spolku, protože atmosféra v Litomyšli byla poměrně napjatá, více německá než česká, proto se nijak zvlášť nechlubili se svou činností.

Mauric ve svém textu hovoří také o osobnostech, jako byl František Hek,²⁰⁸ který byl po nějaký čas v Litomyšli hledán Jednotou bratrskou.²⁰⁹ Píše zde o něm jako o zajímavé osobnosti, která byla vrstevníkem Tháma, Kraméria, prvních buditelů. Kromě něj píše Mauric o dr. Františkovi Cyrilu Kampelíkovi a jeho prvním a druhém dílu Pravopisu československé řeči.²¹⁰ Remeš se rozepisuje jen stručně o jejich životech.

Mauric v textu neopomíjí zmínit myšlenku rodáka Jana Vacka, která se nakonec uskutečnila, a sice Slovanský ples v Litomyšli.²¹¹ Byl to první a poslední Slovanský ples v tomto městě. Jan Vacek je v textu Mauricem vylíčen jako horlivý a čilý muž, k jehož myšlence se připojilo několik dalších lidí jako Josef Šrámek, Josef Pečenka, František Bek aj.²¹² Právě tehdy požádali o pomoc s prosazením plesu Magdalenu Dobromilu Rettigovou, která svolila a přimluvila se u tehdejšího rektora piaristické koleje pana Floruse I. Staschka. Stalo se tak, že v roce 1845 byl ples konán, ale nedostavili se na něj všichni pozvaní jako důležití hosté z města purkmistr Roller ani rektor Staschek. Chybělo zastoupení vyšších úředníků, státních či zámeckých.²¹³ Přesto byla na plese hojná účast, jak píše Remeš. Velmi dobře, zde byly obsazeny střední vrstvy a ne tak majetní měšťané spolu s řemeslníky a živnostníky. Pokud zde byl někdo z výše majetných a postavených lidí z města, bylo to

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 5.

²⁰⁸ Narodil se roku 1769 v Dobrušce, vystudoval gymnázium a filosofii v Praze. Přál si studovat práva, ale z rodinných důvodů převzal po otci kupectví. Zemřel v roce 1847 v Kyšperku. Z jeho života se hodně inspiroval Jirásek ve svém díle F. L. Věk. Jirásek na Heka tímto dílem vzpomíná. Tamtéž.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Tamtéž, s. 6.

²¹¹ Tamtéž, s. 7.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž.

proto, že se jim nedostávalo pozvání na prestižně známé litomyšlské akce.²¹⁴ Ples byl konán v hostinci „Na Babce“ nikoli v domě Tobišových, kde se děly jen prestižní události. Díky skvělému shrnutí Remeše je jasné, že bál dopadl velmi dobře a byly na něj dobré i ohlasy v okolí. Však nebyla zde účast vyšších vrstev, pouze středních, díky kterým se vlastenectví propracovávalo napovrch. Hlavní bylo, že se ples nakonec konal.

3.2.5. Působení Maurice Remeše po studiích, mimo Litomyšl

Litomyšl pro Maurice byla vlastně taková základní odrazová deska, hlavně proto, že se zde hodně naučil a změnil zcela svou osobnost. Přikláněl se k české národnosti, ačkoli, když do Litomyšle přišel, neuměl český říci skoro ani slovo.

Odpromoval 21. 3. 1891 ve Vídni, přitom jezdil na zahraniční pobyty, jako např. do Berlína.²¹⁵ Po skončení studií ve Vídni přichází mladý doktor do Olomouce, kde zakořenil, jelikož se v tomto městě pohyboval v další části svého života. Do Olomouce, přišel roku 1892, nastoupil na místo sekundárního lékaře na interním oddělení.²¹⁶ Jeho záliby k vedlejší stálé práci lékaře byli paleontologie a geologie. Do společnosti se začlenil vlastně díky sňatku s hudebníkovou dcerou Marií Nešverovou. V letech 1900 – 1904 procestoval část Evropy a severní Afriky,²¹⁷ kde nabíral nové zkušenosti v oboru paleontologie a geologie.

Své poznatky z cest publikoval v časopisech *Národní politika* nebo *Našinec*. Jeden z jeho zájmů - paleontologie přerostl v pracovní zaměření, protože v prvních deseti letech 20. století byl považován za jednoho z nejvýznamnějších odborníků paleontologie na Moravě i v Čechách.²¹⁸ Ani s geologií nezůstával pozadu v porovnání s paleontologií, napsal totiž práce o vápencových útvech z doby devonu u obce Černotín u Hranic. Publikoval i několik záznamů o zemětřeseních na Moravě v prostějovském věštíku.²¹⁹ Spolu s tím vším zvládal vést soukromou praxi.²²⁰ Do doby odchodu do penze v roce 1933 naplno pracoval.²²¹ V této době se také přidává k Vlasteneckému spolku musejnímu, k tomu publikoval ve velkém množství časopisů domácích i zahraničních, dále zveřejňoval své články v novinách *Selské listy* nebo *Zlatá Praha* a zkoušel psát i historické studie. Za dob války hodně pracoval z domova nebo se uchýloval do lomu v Čelechovicích na Hané.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ NOVOTNÝ L., *Svědék umírajícího času*, s. 202.

²¹⁶ HAVLÍČEK J., *Osobní fondy*, s. 65.

²¹⁷ Tamtéž, s. 66.

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Tamtéž, s. 68.

V roce 1947 byl dokonce oceněn za svou práci v oboru přírodních věd (paleontologie) čestným doktorátem přírodních věd Karlovy univerzity.²²² Jeho denní program je velmi podobný a už se moc neliší od sebe, v jiných dnech jedná se o četbu částečnou práci, ale hlavně o četbu. Olomouci zůstává Remeš věrný až do své smrti, která nadešla v roce 1959 ve Dvorcích.²²³

²²² Tamtéž.

²²³ NOVOTNÝ L., *Svědék umírajícího času.*, s. 201.

Závěr

Jeden z hlavních cílů mé bakalářské práce bylo zjistit projevy vlastenecké činnosti a průběh formování vlastenecké obce v Litomyšli v době 19. století. V začátku své práce jsem definovala důležité pojmy pro tuto práci a poté pokračovala v uvedení historického kontextu 19. století, kde jsem se zabývala počátky vlastenectví a teoriemi, které byly vydané doposud na toto téma. Stěžejním pro projevy vlastenectví byly národnosti, které v českých zemích byly a také jakým jazykem mluvily. Narážím na spory české a německé národnosti, protože otázka jazyková a etnická je v této práci velmi důležitá. Hlavní rozpory začaly vznikat v dobách uvědomění české národnosti. Němci začínali mít v českých zemích převahu, což je také jeden z velmi důležitých aspektů mé práce.

V Litomyšli se mluvilo počátkem 19. století německým jazykem jako ve většině měst. Nad Litomyšlí se vznášel povlak německé národnosti. Čeština z města nevytizela, nežívala se ve správě natož pak v běžném životě a to pouze v některých domácnostech. Právě proto se začaly jevit zpočátku malé skromné projevy měšťanů, které postupně zesilovaly a vygradovaly v druhé polovině 19. století. Jedním z velmi cenných dokladů jsou básně a písně z první poloviny 19. století, v nichž je dosti znatelný vlastenecký podtext. Kromě toho byla zakládána bratrstva na přelomu první a druhé poloviny století jako projevy vlastenectví. U některých se jejich existence později proměnila přímo ve spolky. Ve městě se také částečně formovala čtenářská obec, k čemuž přispěly výtisky J. K. Tyla, manželů Rettigových nebo Jana Presidenta (první řádná historická práce o Litomyšli) z městské tiskárny. Hrál se divadelní představení na zámeckém panství i ve městě např. hra Čech a Němec. Toto vše podporovalo v očích měšťanů českou národnost a tradici, k níž se začínalo hlásit stále více obyvatel Litomyšle. Velké spory ohledně jazyka se řešily na gymnáziích aj. vzdělávacích ústavech ve městě i po celých českých zemích. Situace gradovala a vznikla studentská legie a zámecká garda. Po události revoluce v roce 1848 se mnohé věci změnily, což je zvláštní, protože skončila fiaskem. V tomto městě se vlastenectví propracovávalo napovrch skrze střední vrstvu měšťanů, která organizovala různé akce a zakládala zájmové spolky. V době voleb a frankfurtského sněmu lidé nosili na podporu slovanství jako správní vlastenci, slovanské barvy tedy červenou s bílou aj. doplňky. Po volbách a době Bachova absolutismu byla v roce 1864 čeština definitivně ustanovena jako hlavní jazyk v Litomyšli na úřadech, ve školách a vzdělávacích ústavech i v běžném životě.

Jedním z dalších závěrů mé práce je zodpovězení otázky, jak na Slovanů bylo nahlíženo. Z hlediska jmen, která byla dávána nejen, jako znak vlastenectví, ale i z hlediska

zbožnosti, či genetiky, památky slavné osobnosti národní historie. Jedná se o jméno druhé v některých případech i třetí, které bylo přidáno za křestní, které vybírali rodiče. Mohla to být jména například i tvořená, pak naznačovala povahu jména nebo dotyčného. Na Slovany s tímto vším bývalo nahlíženo, jako na národ statečných mužů a žen, ale také velmi pracovitých, hledících si řádně své vlasti a domova. V dalších ohledech byli Slované bráni i jako mírumilovný národ zemědělců. Zajímavé je, co vše zmůže jedno z dalších jmen. Zde podotýkám, že by se s tímto aspektem práce dalo pokračovat i dále ve větším rozsahu. Tím mám na mysli, že by se dalo téma uchopit, jako hledisko vlastenectví vyjádřené prostřednictvím jména. Pomocí bádání v matrikách by se dalo pokračovat s bádáním dále. Nejen v Litomyšli, ale i v dalších městech by se dalo takto území probádat a postupně zjišťovat, jak velké procento lidí mělo jedno ze jmen přímo vlastenecké, či spíše nábožensky zabarvené nebo jméno značící určitou profesi na daném území.

V další pasáži textu jsem dospěla k zajímavým závěrům vybadaným na základě rozboru Terézy Novákové a Maurice Remeše. Pokud obě analýzy shrnu a porovná, zjistím u každého jiné poznatky, což je pro mnou práci přínosem. Co mají společné je, že oba žili v druhé polovině 19. století a ani jeden z nich nebyl litomyšlským rodákem. Oba dotyční strávili v Litomyšli podstatný kus svého života, ale významný byl u každého něčím jiným. Teréza byla původem z německé rodiny, kdežto Mořic pocházel z české rodiny. Teréza žila v Litomyšli v době, kdy byla již provdaná za Josefa Nováka, který byl profesorem na litomyšlském gymnáziu a dělal po tři roky třídního právě ročníku, do kterého docházel Remeš. Po nějakou dobu žili Teréza i Mauric ve městě zároveň. Transformace jejich identit probíhala zcela odlišně. Teréza byla vychovávána sice přísně ale vlídně v německé rodině, kde se mluvilo pouze německy, ale otec ji učil česky a malá Lanhausová docházela na české gymnázium. Poté, co se provdala za Josefa Nováka, se přestěhovala do Litomyšle. Tehdy byla ještě mladá romantička zvyklá na své standardy z Prahy. Tím chci naznačit, že po jejím příchodu do Litomyšle se jí otevřely oči v tom ohledu, jak tam někteří lidé žijí. Nejen že se začala angažovat v pomoci pro chudé aj. dobročinnosti pro malé děti, ale také dávala dohromady sbírky předmětů z východočeského kraje. Napsala několik prací nejen odborných a přínosných, ale i romány. Právě v nich byla znát její přeměna z mladé romantičky na dospělou realistku. Zobrazovala ve svých románech životy měšťanů či obyvatel vesnic. Remeš se narodil do české rodiny, která z otcovy strany pocházela z Litomyšle, jako malý tam jezdil za příbuznými na výlety. Mořic česky také neuměl, jen si pamatoval některé úryvky, které mu citoval otec jako malému chlapeci. Mořicova přeměna identity nastává, když přišel, jako náctiletý do Litomyšle na gymnázium. Bylo to pro něj neznámé a nepřátelské prostředí.

Všichni ho měli za Němce a tak si ho nevšimli a nebavili se s ním. Zdárně se mu po nějaké době povedlo si jazyk osvojit a poměrně i v krátké době. Poté, jakoby se mu přizpůsobilo i prostředí. Naučení českého jazyka pro Remeše znamenalo otevření města, nebo alespoň gymnázia a spolužáků. Všichni byli více přátelští a najednou měl kamarády. Více četl českou literaturu, do které se ponořil a po ukončení studií pokračoval do Vídně na medicínu. Jedná se o dva zcela odlišné případy projevů vlastenectví a změny jejich identity. Oba také na Litomyšl nezapomněli. Teréza se musela odstěhovat kvůli přeložení manžela do Prahy a Mauric zapustil kořeny v Olomouci. Oba zůstávali s městem v kontaktu prostřednictvím svých známých. Někdy město sami navštěvovali a Teréza dokonce občas ve městě i přednášela na některých akcích.

Litomyšl bylo velmi zajímavé a kulturně rozmanité město a dodnes jím je, spolu s bohatou historií. Proto doufám, že jsem svou prací poskytla jiný pohled na obecně rozšířenou a probíranou tematiku vlastenectví z pohledu litomyšlských měšťanů v 19. století.

Resume

The topic of my bachelor thesis is performance of the patriot role in the 19th century in the town of Litomyšl from a point of view of a comparative analysis. The introduction is dedicated to the terminology (e.g. nation, patriotism, nationalism, patriot). The next part focuses on the fundamental meaning of the word „patriot,„. The thesis introduces opinions about patriotism which have been fathomed so far.

One can find out a general view of Slavs in surrounding countries. Secondly, the ethnic situation in Czech lands at the beginning of the 19th century is outlined. An important aspect of this thesis is focussing on conflict and gaps between Czechs and Germans. The dilemma is about prevalence of Czech nation but also the problem of language and communication which was distinctive in grammar school and other educational institutions. German language was used much more than the Czech one, not only in the domain of politics and administration, but also in a daily life. In Litomyšl, Czech language wasn't spoken but there were some tentatives of its reminding through written poems and songs with a patriotic subtext. In certain poems and songs, there is a celebration of homeland or emperor František. In the next part of the text, there is a focus on inhabitants' reactions to the revolution in 1848, to elections in Litomyšl and affairs in the Frankfurt parliament. Although the number of patriotic activities decreased after the revolution in 1848, it was a very important period for people in Litomyšl, because it was a basis for the years 1860's where the activity of associations increased.

Next two parts of the thesis are dedicated to the analysis. There are two people analysed, they both lived in Litomyšl for a certain part of their lives. The thesis introduces the most important moments which prove their patriotic activities. As their development into patriots was different, there is a comparison between these two people in the conclusion of the thesis.

Seznam literatury a pramenů

Literatura

ANDERSON Benedict, *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008. ISBN 978-80-246-1490-8.

BOŠTÍK Martin, *Hnízdo kosů litomyšlských 1889 – 1903. K dějinám spolkového života v Litomyšli na přelomu 19. a 20. století*, Litomyšl 2006.

GELLNER Ernst, *Nacionalismus*, Brno 2003. ISBN 80-7325-023-3.

GELLNER Ernest, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993. ISBN 80-901381-1-X.

GLOSER Jan Jaroslav, *Litomyšl městem krok za krokem*, Praha 2005. ISBN 80-7203-749-8.

GOFFMAN Erving, *Všichni hrajeme divadlo*, Praha 1999. ISBN 80-902482-4-1.

HROCH Miroslav, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999. ISBN 80-204-0809-6.

HROCH Miroslav, *V národním zájmu*, Praha 1999. ISBN 80-7106-298-7.

LAŠEK František, *Oživené litomyšlské paměti*, Litomyšl 1940.

MACURA Vladimír, *Český sen*, Praha 1998. ISBN 80-7106-270-7.

MACURA Vladimír, *Znamení zrodu*, Praha 1995. ISBN 80-85787-74-1.

NEJEDLÝ Zdeňěk, *Teréza Nováková*, Praha 1958.

NOVÁK Arne, *O Teréze Novákové: se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*, Česká Třebová 1930.

RAK Jiří, *Bývali Čechové*, Praha 1994. ISBN 80-85787-73-3.

RAK Jiří, *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804-1918*, Praha 2013. ISBN 978-80-87341-15-5.

SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělání*, Litomyšl 2009, s. 183 – 239. ISBN 978-80-254-5129-8.

SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl*, Praha – Litomyšl 2006. ISBN 80-7185-744-0.

Slovníky

JUNGMANN Josef, *Slovník česko-německý*, V., Praha 1839, s. 125 – 126.

JUNGMANN Josef, *Slovník česko-německý*, II., Praha 1836, s. 610 – 612.

Kvalifikační práce

HAVLÍČEK Jiří, *Osobní fondy uložené ve Vědecké knihovně v Olomouci Inventární studie a zpracování části písemných pozůstalosti Jana Kabelíka, Josefa Nešvery, Františka Polívky, Mořice Remeše*, Olomouc 2011, s. 64 – 68.

KYZLINKOVÁ Marcela, *Výchova k vlastenectví v českých školách*, Praha 2014, s. 10-66.

VOBEJDA Ondřej, *Obecní samospráva v Litomyšli v letech 1865 – 1914*, Brno 2014.

ZOUBKOVÁ Eva, „Blízkost“ města. *Krajinné proměny Litomyšlska v období industrializace krajiny (konec 18. století – 1918)*, Praha 2007, s. 13 – 31.

Archivní prameny

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli:

- ARML, fond Remeš Mauric a rodina, karton 1.
- ARML, fond rodina Seidlova, karton 1.
- ARML, fond Teréza Nováková, karton 1 – 5.
- ARML, fond Spolek paní a dívek, karton 3, *Přednášky Spolku paní a dívek*.
- ARML, fond Osobnosti Litomyšlska, karton 1, složka 4, Dr. František Augustin Brauner.

V časopisech/sbornících

KAPUSTA Jan, *Hudba a divadlo na zámku v Litomyšli za Valdštejnů – Vartenberků a zdejší země (Studie k společenským a kulturním vztahům v maloměstě za obrození)*, in: Litomyšl duchovní tvář českého města. Sborník historických prací, Litomyšl 1994, s. 149 – 158.

NOVOTNÝ Lubomír, *Svědék umírajícího času: Pozůstalost Mořice Remeše ve fondech Vědecké knihovny v Olomouci*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 15. odborné konference Olomouc, Brno 2007, s. 201 – 213.

PÁTA Josef, *Teréza Nováková (k odhalení pamětní desky v Litomyšli)*, in *Česká revue*, 21., Praha 1928.

Přílohy

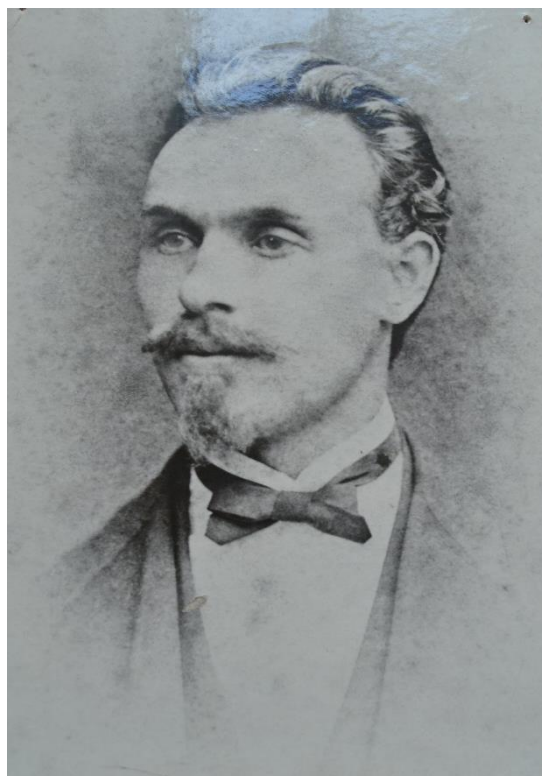
Obrázek 1: Náměstí ze začátku 60. let v 19. století
(SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělání*, Litomyšl 2009, s. 233.)

Obrázek 2: Výbor Spolku paní a dívek
(ARML, fond Teréza Nováková, karton 2, př. č. 19E/23, *Výbor Spolku paní a dívek s T. Novákovou.*)

Obrázek 3: Teréza Novánová 1870
(ARML, fond Teréza Nováková, karton 2, př. č. 7/1971.)

Obrázek 4: Josef Novák 1876
(ARML, fond Teréza Nováková, karton 2, př. č. 292/36, *Dr. Josef Novák v době příchodu do Litomyšle roku 1876.*)

Obrázek 5: Mauric „Mořic“ Remeš 1890
(Novotný Lubomír, *Svědék umírajícího času*, in: *Problematika historických prací a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Sborník z 15. odborné konference Olomouc, Brno 2007, s. 212.)